ספר

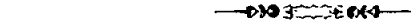
עִיר גִּבּוֹרִים

יכלכל

קורות עיר הוראדנא מראשית ימי הוסדה , קורות
בני ישראל מראשית האחזם בה , וציונים לנפשות
גדולי ישראל , אנשי השם אשר התנוססו בה
בכל דור ודור .

מאת

שמעון אליעזר במהור"ר יקותיאל פרידענשטיין .

ווילנא

בדפוס ר' יהודה ליב בן הכהוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י
שנת תר"מ לפ"ק

ИРЪ ГИБОРИМЪ,
т. е. Градъ именитыхъ людей, или исторія Гродны.
Сочиненіе Ш. Фриденштейна.
ВИЛЬНА. Въ типографіи Л. Л. Маца,
на Квасномъ переулкѣ, д. Кисина № 1195/6 1880 г.

נדפס מחדש בישראל

שנת חשכ"ט

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

אל הקורא.

בראותי כי רבים וכן שלֵמים כשלֵמי אמוני ישראל התעוררו בימינו לשום ציונים לנפשות אבותינו אנשי הַשֵּם אשר התנוססו כאבני נזר בערי קְהִלות ישראל, התעוררתי גם אני למען קְהִלת עיר הוראדנא, עיר (מולדתי) ואֵם בישראל, עיר—הראשונה אשר השמיעה קול התורה מארץ ליטא *) .עיר כלילת יופי, הר—אדני" **) — וזה אשר השינה ידי להגיש כיום לעיר מולדתי: דברי ימיה מראשית הוסדה, דברי ימי אבותינו מאז נושבו בה, וציונים לנפשות גדולי עירֵנו, מאורינו ומורינו אשר אָצלו מהודם עליה בכל דור ודור, כי מהציונים תצא תורה, מלבד מה שיש בהם יקרא דחיי ודשכבי, — והקורא יראה כי לא הפרזתי על המדה, כי באמת היו בה גבורים רבים מגבורי ישראל אשר עשו להם שֵם עולם במלחמתה של תורה — . והנני להודיע את הקורא מראש כי דברי הקורות כתבתי בקצור נמרץ, כי המקורים אשר מהם שָאַבתים מעטים

*) לה נמצא כל זכר לגדולי ישראל בליטא לפני הגאון מהר"ן שפירא מהורוחדנא, ולק בימיו נשמע קול התורה גם מבריסק. (ע' ל"ד וסדה"ד).

**) כן יקרא להורוחדנא הגאון ר' מרי' ליב שפטעין מקמינסצערנ גם' הברד"ם.

וחרבים הם *), כן מגדולי עירנו, אחרי הרבנים הגדולים אשר ישבו בה על כסא הרבנות, הבאתי רק את אלה, אשר מצאתי מצבותיהם בבתי מועד לכל חי בעירנו, אך לא יכלתי להביא במספר את כל יראי ה' הקטנים עם הגדולים אשר הסתופפו בעירנו מעט או הרבה, כאשר יבין כל משכיל —. ושלום לעיר מולדתי ולכל הקוראים היקרים.

המחבר.

---

*) לעזר מעם היו לי ביחוד: Статистическое описаніе Гродненской губерніи Бобровскаго, Памятн. кн. Гроднен. губ. за 1866 годъ.—

ואיזה העתקות מכתבי הארכיון הישנים מעירנו.

מְבוֹא הָעִיר.

אנשי המופת אשר ביתרון הַכְשֵׁר דעתם ובכשרון מעשיהם ורב טובם וצדקתם יְחַיו את רוח בני עמם, יורו אתם ארחות חכמה ודרך תבונות יודיעום, ידריכום במעגלי צדק ובמסלות ישרים יַנְחום, האנשים ההם יִחיו לנצח ולא יראו מָוֶת, כימי השמים יעמוד שֵם כבודם, וזכרם לא יסוף עד בלי ירח, דור לדור ישיחו בדברי תורתם וחכמתם, ואב לבנים יודיע הגות לבם תבונות, והדברים ההם יַחַיו את עצמותיהם היבשות בכל יום ובכל עת ובכל שעה, וידובבו את שפתותיהם בקבר. ככל הדברים האלה העידו חכמינו זכרם לתפארה בדברים קצרים ונמרצים כדרכם בקדש, הלא כה דבריהם: צדיקים במיתתן קרויין חיים (ברכות י"ח.) כל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעוה"ז שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צ"ו.) אין עושין נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם (ירושלמי שקלים פ"ו ה"ו.) ועוד מאמרים כאלה. והנה על פי הדברים האלה יִפָּלא בעינינו בראותינו כי כל שלומי אמוני ישראל מדורות הראשונים עד ימי הדור האחרון הזה שָמו להם לחק. ומשפט להציב מצבות על קברי אנשי הַשֵם תופשי תורה אשר עשו לדם שֵם עולם בספריהם הנכבדים אשר השאירו אחריהם ברכה ובמעשה צדקתם אשר עשו בתוך עַמם, הלא דבריהם ומעשיהם הם הם זֵכר עולם לשמם ולזכרם, וכה יתנו ומה יוסיפו להם אבנים דוממות וציונים ומצבות לבעבור הזכיר את שְמָם? וגם ספרי תולדות חכמי ישראל אך למותר המה, אחרי כי גם בלעדיהם נזכרים החכמים ההם לברכה בפי ישרים וזכרם יִחי עוד לנצח, הלא הספרים ההם

דמיונם כהנפשות והמצבות והציונים על קברי הצדיקים וכמוהם אך למחסור הם. אך בטרם נודיע פשר דבר על השאלה הזאת, נרדפה לדעת את פתרון השם נפשות אשר שנו חכמים בלשון המשנה, כי זולת המאמר „אין עושין נפשות לצדיקים" אשר זכרנו בזה, נזכר שם נפש אצל קבר המת גם במשנה דשקלים (ס"פ פ"ב) „מותר המת בונים לו נפש על קברו", בבבא עירובין (רפ"ה) נשרים ונפשות, ושם (נ"ח:) נפש שיש בה ד"א, ופרש"י בנין על הקבר, וסתמיה לדירת שומר הקבר עביד. והנה הגאון החוקר הנפלא רש"ל ראפופורט זצ"ל (במכתבו היקר לס' גל־עד, פראג ה' תרט"ז) כתב בדברים האלה: „ואצלנו ברור כי השם הזה נֶפֶש לבית קבר, הוא משרידי לשון הקדש הנדברת בימי הנביאים, ונשאר כן בעינו מבלי שנוי לארמית או ליונית כו' וזה נראה כבר מאשר לא שאלו לא בירושלמי ולא בבבלי כמנהגם, מאי נפש או נפשות, אבן היה נודע אצלם מדור דור ולא נפסקה ידיעתם בו. הן אמנם הפירוש היה נקל להבין, שנקרא כן בעבור נפש המת או בעבור מקום מנוחתו, מלשון שבת וַיִּנָּפַשׁ, ועל דרך לשון המקרא: „ינוחו על משכבותם" (עיין מחברת נפשות צדיקים צד 96), ולדעתנו שתי ההוראות נתאחדו בשם הזה, כי שם נפש בסתם על מת, מבואר במקרא: טמא נפש (ויקרא כ"כ, תני ב'), אם שם מפשט על מנוחה נמצא ג"כ (ישע' י"ח ס') כל עשי שכר אגמי נפש בו' וכפירש"י ז"ל אגמי נפש אגמי שֶבֶת לשון שבת וינפש, שמי האגמים נוחים ועומדים במקום אחד ע"כ, (ספיוסספהנגדם סייכם), אך לפ"ז קשה קצת כי יהיה חסר הנסמך אל שם זה הפרטי, שהרי הבנין איננו המת בעצמו גם לא המנוחה בעצמה, כי אם מקום המת והמנוחה, והיה צריך להקרא בית נפש, וכפי מה שנראה מברייתא

דעידובין שהיה יושב בו שומר הקבר — האמנם לרוב קצרו (או גם הוסיפו פעם) התלמודיים מלת בית, כמו בית נוברין ונוברין, בית חורון וחורון, בית נמרין ונמרין ועוד רבים כאלה — אולם מה יקר לנו אם נמצא במקרא השם המורכב בית נפש ממש על בנין שאצל הקבר, וזה גם כן בדברי הנביא (ישעיה נ', כ"א) במקום שהולך וחושב בפרט כל עדיי הנשים אשר יסיר ה', ובתם בתי הנפש והלחשים, ר"י פי' בתי הנפש שכנגד הלב כו', אולם לא נמצא בשום מקום שיהי' נפש מורה על מקום הלב כו', נעזעניום בשרשיו ובפירושו יבאר בתי הנפש פכים של שמני ריח כו', וכל מעיין בתנ"ך יודע כי בית איננו פך אף בדרך השאלה, ונפש איננו ריח או מריח כו'. אך יותר מתקבל פירושם (של חכמי העמים) בשם לחשים שתרגמו אמולעטען, כי השם לחש במקרא נאמר רק על חבור איזה תיבות אשר בהן לחש וסגולה לפעול איזה דבר, וכבר קדמם בזה הראב"ע ז"ל כו'. ואחרי אשר נתבררה לנו היטב הוראת מלת לחשים, נקל לנו כפי ענ"ד להבין ג"כ הוראת בתי הנפש הסמוך לשם לחשים, כי היו חושבים גם זה כעין סגולה לשמירת הגוף ונעשה ממנו ג"כ תכשיט, והיינו כי היו מציירים על טס של זהב או שאר מיני מתכות איזה תמונה של בנין אשר על קבר קרובם או שעל אדם מצויין ונושאים הציור ההוא ג"כ לתכשיט, והיה נקרא בנין כזה גם ציורו בשם בית הנפש ממעם הנזכר. וקצת דמיון לזה נמצא שהיו נשי ישראל נושאות אחר חורבן בית שני תמונה קטנה של עיר ירושלים מציירת על זהב, ונזכרת במשנה (ר"ה רשבת), ור' עקיבא אשר אהבתו ותשוקתו לעיר הקדושה תהיא נודעת, עשה לאשתו תכשיט כזה, (ירושלמי ובבלי שם, ויעין עוד סוף סוטה), הוא אשר דברנו לאמר כי

נפשות שהבאנו מלשון המשנה והברייתא עם הוראת בנין שעל קבר, הוא משארית לתיק בזמן הגביאים. עכ"ל הגאון רשיל ראפופורט ז"ל.

והנה להוכיח ולהקים על פי עדים נאמנים איך נאמנו דברי הגאון החוקר ההוא בדבר בתי הנפש שהם בתים שעל קברי המתים, נציע בזה הצעה קטנה ונאמר: כל יודעי תולדות בני האדם בדורות עולמים, יודעים כי מלכי בית פרעה גם המלכים אשר מלכו אהרידם במצרים, בָּנו להם בתים רמים ומגדלים נשאים למקום קבורתם הנודעים למשגב בשם פיראמידען. ועל בתי קברים הדם פזרו כסף תועפות אין קצה והעבידו רבבות אנשים בעבודת פרך הזאת, כי יקר היה בעיני המלכים הדם הַמָּוֶתָה אם ידעו בחיים חיָתָם כי במותם ישכנו בבתי קברים הבנוים כמו רמים, והדברים עתיקים וגלוים וידועים ואין להאריך בהם. וכמעשה מלכי מצרים הדם עשו אחרי כן גם כל מלכי ארצות הקדם, ורבים מבתי קברים הדם מתנוססים בגאון עָזם ובהסֵן תָקפם עד היום הזה. גם אבותינו הקדושים התאמצו לחצוב להם קברים ולבנות עליהם בתים על הקברים הדם לנוה שם בשלום על משכבותם עד שיפוח היום ויעמדו לגורלם לקץ הימין. ועל כן השתחוה אברהם אבינו ע"ה לעם הארץ ובמו פיו התחנן אל עפרון בן צחר לתת לו בכסף מלא את מערת המכפלה אשר לו לאחזת קבר, וחז"ל במסכת עירובין (דף נ"ג.) הגידו לנו פי' של "מכפלה" בַּיִת ועליה על גביו. ועל שם הבית (בית הנפש) אשר נבנה אז על קבר המת, נקרא גם הקבר עצמו בשם בַּיִת, כמו שכתוב בס' איוב (ל', כ"ג) כי ידעתי מות תשיבני ובֵּית מועד לכל חי, ובספר קהלת (ז' ב', ה') כי הולך אדם אל בֵּית עולמו, וכן פי' הכתוב בש"א (כ"ה, א')

ויקברוהו בבית ברמה, ר"ל קברו אותו בקברו אשר חַכין לו ברמה, וכן ויקבר בבית במדבר (מ"א ב', ל"ד), וכן כל מלכי גוים שכבו בכבוד איש בבית ו (ישעיה י"ד, י"ח) ר"ל בקברו, והָעֵד על זה "ואתה השלכת מקברך" (שם), וכן העיר בֵּית קברות אבותי (נחמי' ב', ה'), וכן לא בקרוב בְּנוֹת בָּתִים (יחזקאל י"א, ג'), ר"ל החזון אשר הוא (יחזקאל) יחזה לנו, לעתים רחוקות הוא ולא יבא בקרוב, ועד העת ההיא יש לנו זמן רב לבנות בָּתֵי קבר למעינו — ואמרו זאת בדרך התול כמו יתר המשלים אשר משלו אז אנשי לצון על אדמת ישראל ואשר התמרמר עליהם הנביא הזה — .

ממוצא דבר נדע כי הנפשות על קברי המתים אשר הזכירו חז"ל, הן הם בָּתֵי הנפש אשר בָּנו אבותינו בדורות הראשונים על קברי מֵתיהם לבעבור הזכיר את שמם, גם מלשון הירושלמי אין "עושין נפשות" שמענו כי הנפשות ההן היו בתים ולא מצבות, כי רק על בתים יבוא הפעל עשה, כמו ויעש להם בתים (שמות א' כ"א) אך לא על מצבות, כידוע. ובלשון המשנה שנו חכמים באר היטב: מותר המת בונים לו נפש על קברו (שקלים סוף פ"ב), כי משיכ ובנה אצלו ציון (יחזקאל ל"ט, ט"ו) הוא יוצא מן הכלל, והרבה כמוהו בספר יחזקאל — . ועל שם בתי נפש ההם נקראו שדי הקברים בשם בתי הקברים מימי עולם ועד היום הזה *). אמנם זולת בָּתֵי נפש ההם הציבו אבותינו

---

*) ניכיס מוסבים כי בית הקברות נקרא גם ר"ל גם בשם חגר מות כדמיתה במס' כרכות פ"ג (דף י"ח) "מזל (שמואל) תכחריה לחגר מות", ממנס המעיין שם ירמה כי הגר מות לחוד ובית הקברות

בדורות הראשונים גם מַצֵּבוֹת על קברי המתים, והראשון היה יעקב אבינו אשר הציב מצבה על קבר רחל כמש"כ (בראשית ל"ה כ') ויצב יעקב מַצֵּבָה על קבורתה, היא מצבת קבורת רחל עד היום. ומצינו אצל אבשלום שהציב לו מצבה עודו בחיים חיתו כמש"כ (ש"ב י"ח, י"ח) ואבשלום לקח ויצב לו בחייו את מַצֵּבָת אשר בעמק המלך, כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי. גם מצינו שהציבו ציונים על קברי המתים, כמש"כ (מ"ב כ"ג, י"ז) ויאמר מה הַצִּיּוֹן הלז אשר אני רואה וגו'.

והנה על בתי הנפש ועל המצבות והציונים לא היו שמות המתים חרותים ולא חצובים בעט ברזל ועופרת, ועל כן דקדק הכתוב בלשונו אצל מצבת רחל לאמר: „היא מצבת קבורת רחל עד היום". ר"ל אף כי לא נחצב עליה שֵׁם רחל, בכל זה מודעת זאת עד היום, וזה לנו לַעַד עולם על צִדְקַת אִמֵּנו רחל ועל זֵכֶר קדשה החי בלְבות כל בני ישראל עד עולם — . ואצל מצבת אבשלום כתוב „ויקרא למצבת על שמו (אך שמו לא היה חצוב עליה) ויקרא לה יד אבשלום עד היום הזה" *). וכן על הציון אשר על קבר איש האלהים (מ"ב כ"ג, י"ז) לא היה חרות שֵׁם המת ועל כן שאל המלך יאשיהו „מה הציון

לחוד, כי שמואל כהן היה כידוע, ומיך הלך לבית הקברות? ומשמע כי הוא הלך רק אל המצר של בית הקברות, וזה הוא מצר מזרח, לך אל בית הקברות לא בא, ועד נאמן ע"ז כי במשמר ההוא ימצאו מז"ל כ' חייא וכ' יוחנן הוו שקלי ומזלי בבית הקברות, וגבי שמואל שנו לה לשאם ותמרו אזל מנמריה למצר מזרח —.

*) כי מעשיו הרעים ומחריבתו הגדולה השלימו מחריבת רומי מזה לאחריך ימים.

הלז אשר אני רואה", ואם נחצב על הציון שם איש האלהים אין מקום להשאלה הזאת — .

והנה אחרי שידענו כי על בתי הנפש ועל המצבות והציונים לא היו רשומים שמות המתים, נקל לנו לדעת כי בדורות האחרונים נשכחו שמות הקדושים הדם אשר בארץ המה מלבות בני עמנו אשר הָגלו גלות אחרי גלות והושלכו בסערות התלאות הנוראות מגוי אל גוי וממלכה לממלכה תחת כל השמים ולא האמינו עוד בחיים. ומה צדקו דברי הגאון רש"ל ראפופורט זיל (בכתבו הנ"ל לס' גל—עד) באמרו „כי אף אם לפעמים ירשמו שמות הערים אשר נפטרו שם אחדים מאבותינו בעלי המשנה והתלמוד באי" ומהם בזמן מאוחר בבבל, אך מקומות קבריהם לא ידענו אל נכון, כי רק בדורות רבים אחרי החכמים והסופרים הדם ציינו את הקברים כפי העולה על רוחם, והסכסוכים והשגיאות רבו מאד, עד כי אין אחד מאלה אשר יאמר עליו כן הוא בבירור בארצות הקדם גם מזמן האמוראים והגאונים, רק בזמן מאוחר הרבה בימי המקובלים תלמידי האר"י זיל, החלו בא"י לציין את הקברים, אבן רק ע"פ חזיונות והשערות ואין אות ואין ראיה על שום ציון אשר יאמר עליו כי הוא זה בבירור בלי כל ספק, עכ"ל. ועל כן ראו בני עמנו הנפוצים בארצות אירופא להציב מצבות אבן על קברי המתים ולחצוב בהן בעט ברזל ועופרת גם את שם המת ושם אביו ומשפחתו, גם את שמות הספרים אשר כתב להגדיל תורה ולהאדירה, למען יעמוד שמו לאורך ימים ודור לדור ישבח מעשיו ותהלתו יספר לדור אחרון. אך המצבות ההן במקום אשר הָצבו שמה תתיצבנה וממקומן לא תמושינה, גם הדברים החצובים בהן לא אָספו לאספה עד כי יוכל כל איש לקרוא אותם אף בהיותו רחוק מבתי

הקברות הדם, ורק בעת האחרונה הזאת (אשר פי הגאון רש"ל רפ"פ יקבנה בשם „עת כנום אבנים") התעוררו הכמים מצינים מבני עמנו המתחקים על שרשי תולדות רבותינו וחכמינו ז"ל, ולא חשכו מכל יניעה נפשם לאסוף לאספה כתבות עתיקות גם חדשות הכתובות על מצבות רבנינו, נאונינו, חכמינו וחסידינו אנשי השם, להגדיל בזה את גבול תולדות חכמי ישראל ולהאיר אור יקרות על הליכות דרכם בקדש. לראשונה עשה כן החכם הנודע בשם ר' יוסף אלמנצי ז"ל, כי הוא מצא אספה יקרה עתיקה לימים מציוני קברי רבני טוליטולה לפני ת"ר שנה ויותר, והעתיקה וסדרה על נכון והוציאה לאור בפראג שנת תר"א, והרב החוקר הנעלה ר' שמואל דוד לוצאטו זצ"ל עטר את האספה ההיא בעטרת פז, הלא היא הקדמתו היקרה והערותיו המחכמות. אחרי החכמים ההם התעורר האיש המהלל המשורר והמליץ הנפלא בלשון אשכנז הנודע בשם ד"ר לודוויג אינוסט פראנקל (ושמו העברי הוא אברהם אלעזר) והוציא לאור בווין בשנת תרט"ו ציוני המצבות אשר בבית הקברות הישן בווין (מיינסריפטען דעם מוסטען יודישען פריעדהאָף אין ווין) עם הקדמה והערות יקרות בל"א. והשלישי הכי נכבד הוא החכם החוקר הגדול מוהר"ל הנודע בשם דאקטאר לעוויזאהן, מניד מישרים בעיר וורמישא, כי הוא הוציא לאור בשנת 1855 לפפהנ"ו מחברת יקרה בשם „נפשות צדיקים" (.60 עסיסאיען פון גראבשטייען דעם מיטלאלטעריסען פריעדהאָף זו ווארמס כאבאם ביקגראבשטיינען פון מוהר"ר מאיר מהאגנב) נדפס בפ"פ דמין. והרביעי אשר אסף ציוני קברים עתיקים והוציאם לאור הוא החכם מוהר"ר קלמן ליבען מפראג, כי הוא קבץ „מאה ושבעים כתבי לוהות אבני זכרון בשדי הקברות הישן והנושן אשר בעיר פראג" עם מכתב מפאר מאת הגאון החוקר רש"ל ראפופורט

זצ"ל, ונדפס בפראג שנת ה' תרט"ז.

החכמים והסופרים הדם עשו חסד עם המתים ועם החיים, כי על ידיהם ראו החיים אור חדש על דרכי המתים שכבר מתו ועל הליכותיהם ומעשה תקפם וגבורתם בתורה ובתעודה וכל חכמה חמודה. ועל טוב יזכר גם החכם הקראי החוקר קדמוניות ורב פעלים הנודע בשם אב"ן רש"ף ז"ל, כי הוא הפליא לעשות ויגל עמוקות מני חשך בספרו „אבני זכרון" המאסף רשימות המצבות על קברי בני ישראל בחצי האי קרים, ונדפס בווילנא שנת תרל"ב. ואחריו הגדיל לעשות חכם לבב מבני הרבנים הוא הנוסע והחוקר ר' יעקב ספיר מירושלים בהוציאו לאור ציוני קברים עתיקי ימים מאד בארץ תימן בעיר עדן והנם כתובים במ"ע הלבנון שנה שלישית (שנת תרכ"ז) נומטער 4, גם בספרו היקר אבן ספיר חלק שני (מנגצא שנת ברוך אתה לפ"ק). והנה אף אמנם רב טוב עשו לבית ישראל החכמים והחוקרים הדם בהוציאם לאור את ציוני קברי הכמי ישראל אשר עליהם אבד כלח ונשכחו מני רגל גם מלב בני הדורות האחרונים, אך יתר הרבה מהם היטיבו עוד לעשות החכמים והסופרים הנכבדים אשר שקדו והתאמצו בכל מאמצי כחם לכתוב בספר גם את תולדות חכמינו הקדמונים, את קורות ימי חייהם וכל העתים אשר עברו עליהם וקורות ספריהם בתורה ובחכמה ומצורף לזה הציגו לעין הקורא גם את הרשום בכתב אמת על אבני מצבותיהם, כאשר עשה כן הרה"ח רש"י פין בספרו „קריה נאמנה" והח' ה' צונץ בספרו „עיר הצדק" ועוד אחדים מחכמי בני דורנו, ודבר שפתי אך למותר לספר באזני הקוראים המשכילים מה רב טוב צפון בספרי החכמים והסופרים ההם והתועלת הגדולה היוצאת מהם לחקרי קדמוניותינו ותולדות רבנינו וחכמינו אנשי המופת, כי כל

אלה גלוים הם וידועים לכל יודעי בינה לעתים.

והנה לשמחת לבבי הופיע נגד עיני ספר חדש (עודנו בכתובים) הַמְכַלְכֵּל ענינים נכבדים כאלה. מחבר הספר הוא איש צעיר וסופר מהיר, שוחר תושיה וידיו רב לו בסַפרות העבריה, המשכיל השלם מהור"ר שמעון אליעזר פֿרידענשטיין, ושם הספר הוא עיר גבורים ותוכו רצוף „קורות עיר הוראדנא מראשית ימי הַוָּסָדָה, קורות בני ישראל מראשית הֵאָחזם בה, וציונים לנפשות גדולי ישראל אנשי השם אשר התנוססו בה בכל דור ודור. שפת המחבר בספר הזה היא שפה ברורה וקלה אשר ירוץ הקורא בה, הענינים אשר יַדבר המחבר עליהם יקרים הם לתולדות בני עַמנו יושבי עיר הוראדנא העתיקה מאד לימים, גם יפיצו שביבי אור על הליכות בני עמנו ביתר ערי ליטא בימי קדם ההם ועל העתים אשר עברו עליהם אם לשבט או לחסד. ועוד יתרה עשה המחבר בתולדות הרבנים הגדולים והגאונים האדירים אשר התנוססו כאבני נזר בעיר ההיא, כי לא חשך מכל יגיעה נפשו להתחקות על דברי ימיהם וביד חֹרֶת הוציא לאור אמת נֶהדרת לכבוד ולתפארת, וְלַע פני הַלוט הלוט על דברים רבים טובים ומועילים ונחוצים לתולדות חכמי ישראל. ולאחרונה הציב נכַח פנינו את ציוני מַצבות הקברים על הגאונים המצֻינים אשר הטיף עליהם מלים בספר הזה. בעמל רב וביגיעת נפש גם בעזרת זכוכית מגדלת הצליח חפצו בידו להעתיק את הכּתוב על מצֵבות עתיקות אשר עפר הזמן בַּעפר מָוֶת וַיַּכֵּם עליהן במשָׁאון. בסַפרו תהלות אנשי הַשֵּׁם הדם, לא הפריז על המדה, לא העטיף על דבריו רוח הדמיון ומַטיב נְאֻם השיר — בשובה ונחת יִפַּלֵם נָתִיב לאמרי פיו ושפתותיו תדברנה מישרים. הן אמנם לא אעשה בנפשי שקר להחליט

כי בא המחבר עד מרום קץ החקירה בתולדות חכמי ישראל בעיר העתיקה הזאת, כי באמת פסח עוד על ענינים אחדים הנוגעים לחקרי ימי קדם ההם ולקורות חכמי העיר והליכות דרכם בקדש, אך המחבר הוא עוד איש צעיר ליסים וזה התחלו לעשות ויבצר עוד ממנו מזמות זקני החכמים חוקרי קדמוניות כאלה, אך בכל זאת יאתה לו תהלה ותודה על עמלו, וכל יודע מבין יודה כי הגדיל לעשות בספרו זה ורב טוב צפון בו לתולדות נדולי ישראל בעיר ואם בישראל כעיר הזאת. ומי יתן וההעוררו בכל עיר ועיר מערי מושבות בני ישראל סופרים מהירים כמוהו לכתוב בספר את תולדות חכמי בני עירם ואת אשר פעלו ועשו החכמים ההם להגדיל תורה ותושיה, גם להעתיק את הציונים אשר על מצבות קבריתיהם, כי לא אלמן ישראל מאנשי מופת תופשי תורה ורודפי צדק בכל דור ודור, ובכל עיר ועיר הזהירו משכילים כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבי אור, וברבות השנים נשכחו מלבות בני הדורות האחרונים, וכל חכם וסופר אשר ימלא ידו להוריד טללי אורות על העצמות היבשות ההן ולדובב שפתי ישנים ההם הישנים שנת המות, יעש חסד אלהים עם המתים ורב טוב להחיים.

והנני מסיים את דברי המכתב הזה בדברים היקרים והאמתים אשר סיים בהם הגאון החוקר הנפלא רש"ל רפ"פ את מכתבו לספר גל—עד, הלא כה דבריו: „עוד לנו דבר אל קוראים משכילים בקהלות ישראל שונות ונושנות: התאמצו לעשות עוד כמו אלה אוספי הציונים על המצבות של אחינו בני ישראל הנפטרים ז"ל, ועוד טמונים הרבה אוצרות נחמדים בשדי הקברות של קהלות קדמוניות כו'. אך מהרו ואל תאחרו בדבר, עד אשר לא תחשך השמש והאור בידיעת הקריאה בשפת יהודית, וחשכו הרואות

מבלי דעת, וגם מתי מספר אשר ידעו עוד לקרוא, לא יוכלו עוד לכתוב את אשר קראו, וגם לפני מי יחרתו דבריהם באין מבין? כי בעוה"ר שפה עבריה הולכת ודלה מאד מאד בין אחב"י המתגוררים במערבו של איירופא, וכמה לא ילמדו עוד את ילדיהם גם את ספר התורה! כאשר הרגלנו מכמה אלפים שנה ועד עתה, וכפי משנת חז"ל בן חמש למקרא — המלמדים ימעטו, ובבית הנוך הילדים אשר לעדה ועדה, ילמדו כל ספר ולשון חוץ מן ספרינו הקדושים ומן לשון הקדש. אהה על בְּבוּדָה בת מלך פנימה כי מוצאה החוצה ודורש אין לה. האמנם, הדת עוד למראה עין נלמדת, אך פורחת באויר כמו האותיות מהלוחות עת היה העם פרוע, מבלי יסוד מוסד בהוררי קדש, זה סיני אשר שם נתן ה' אומר בלשון עברי המדבר ממשה והנביאים, וכל העם שומעים את הלשון המקודש ההוא — . נוחילה כי יבוא עוד זמן טוב וכשר יותר מזמננו זה ונתנחם בהבטחת הנביא, כי דברי ה' אשר הושמו בפינו לא ימושו מפי זרעינו וזרע זרעינו עד העולם — . ועוד חזון למועד כי יבוא, אשר אז יהפוך ה' שפה ברורה אל עמים רבים לקרוא כלם בשמו". עכ"ל.

ואני תפלה כי יאיר אֵל נָאוֹר אור פניו אלינו, יעיר וְיַעֲרֶה עלינו רוח מִמָּרוֹם ותִמָּלֵא הארץ דֵּעה את ה' כמים לים מכסים.

ואתם אנשי מופת אשר לְשֵׁם כבודכם ולזֵכר תפארתכם מְקַטֵּר מגש ברכה ותהלה בספר הזה, נוחו על משכבכם בשלום, נוחו עד כי האביב יופיע, ושופר שדי יריע: הקיצו שוכני עפר! הקיצו ורננו פליטת יהודה ובנימין, ואז תעמדו לגורלכם לקץ הימין.

קלמן שולמאן.

קורות הוראָדנאָ.

(2.)

§ 1 הוראדנא היא עיר עתיקה לימים מאד, עוד במאה שתים—העשרה לספה"נ היתה נודעת לעיר בנויה בנאוה, בצורה ומעטירה, להיותה כבר אז בירת נסיכי רוסיא הקדמונים. (Столица русскихъ удѣльныхъ Князей).

§ 2 הזמן אשר בו נבנתה העיר הזאת לא נודע אל נכון, ואין זכרון לזה בכל דברי הימים, אך לפי הנראה, נבנתה בראשית המאה האחת עשרה לספה"נ, על ידי הסלאווים אשר ישבו מלפנים במקום הזה, ועל זה יעיד שמה הראשון גארָדָן [ה]), אם כי שמה נודע רק ממאה שתים—העשרה למספרם: הנסיך וסעוואלאד דאווידאוויטש נין ונכד לייארסלאוו הגדול, היה נקרא: „נסיך הוראדנא"— (Князь Гродненскій), הנסיך הזה בשנת 1116 לקח לו לאשה את אנאפיא בת הנסיך וולאדימיר מאנאמאך, וממנו קבל אז את הוראדנא במהר. — בשנת 1142 הלך וסעוואלאד בדרך כל הארץ, ועל כמא נסיכות הוראדנא (Гродненское Княжество) עָלו שני בניו, אשר שם האחד באריס, ושם השני גלייעב, והם בָּנו בהוראדנא את ההיכל הרוסי אשר בקאלאוושא, (Коложа) [ו]) הנקרא באריסאגלייעבסקי, על שמם.

ה) כן סיפר נקרלח מלפנים, ויורם בספר סלחוויח על עיר מכנר. (Пам. кн. Гродн. губ. за 1866 годъ).

ו) סם קחלחזח כח מספרחוויטים חסר סכם וויטחוום בשנת 1406 מעירם קחלחזח במספר 11000. לזם, ויושיבם בכורחדח, במלך סעיר חסר סהיכל בו וסס לזכר עירם, קללו שם זס למקום שניס.

(Памятн. кн. Гроднен. губ. за 1866 годъ).

§ 3) במחצה הראשונה ממאה שלש—העשרה עָלו על הוראדנא המאנגאלים, וישימוה לגלים נְצים, ואז נפלה נסיכות הוראדנא, כי עד מהרה פשטו עליה הליטאים וירשוה; ערדזיוויל אחד מנסיכי ליטא, אשר נשלח בפקודת דודו הנסיך הגדול מענדאווג, היה הראשון אשר נסך נסיכות ליטא עליה.— מן העת ההיא התחזקו הליטאים בהוראדנא.

§ 4) מסוף מאה שלש—העשרה החלו שנות רעה להוראדנא אשר ארכו כמאה וחמשים שנה, מִסבת מלחמות הליטאים עם הטעווטאנים, כי האחרונים הרעישו אותה כפעם בפעם, עד כי לאחרונה נהפכה ותהי לעיים; קאנראד טירבערג היה הראשון מעריצי הטעווטאנים אשר עלה כשואת על הוראדנא, וישרוף אותה ויציגה על גחליה ריקם (1284).—. וויטענעם נסיך ליטא חדש מעט את ימי הוראדנא, הוא בנה את העיר מחדש, ויעשיה בצורה כמקדם, אך לא ארכו השנים, ויד הטעווטאנים הויה בה עוד הפעם.— נעדימין חפץ לרפאות את שִבְריה, אך היא לא נרפאה; עד שקם וויטאווט (1392), ויעש שלום עם אבירי הטעווטאנים, והוא השיב להוראדנא את כל אשר אבדה בשנות הרעה.

§ 5) כאשר עלה וויטאווט על כסא נסיכות ליטא, עלתה גם נסיכות הוראדנא במעלות אשר ירדה, הוא אִוָּה את הוראדנא למושב לו, ויסב שמו „נסיך הוראדנא" *), והוא הקים את נסיכות הוראדנא הנופלת.— ביטיו החלו גם היהודים לָרֹב בארץ ליטא, וביחוד בעיר הוראדנא, כי הנסיך הזה, אשר כל ישעו וכל חפצו היה להרים קרן המסחר בארצו, האיר פניו אליהם, וימשכם אל ארצו בעבותות הזכיות

---

*) Описаніе Гродн. губ. Бобровскаго.

הגדולות אשר נתן להם, (בשנת 1408 — ה' אלפים קס"ח),
בהתבוננו כי היתודים הם עם חרוץ במסחר, וברכה בו —.
ובזה הושיב בליטא רבבות אלפי ישראל, אשר באו מפולין
ומאשכנז ומכל הארצות הקרובות והרחוקות להאחז בה,
ואשר על הרב נושבו בהוראדנא עיר הבירה —. ג) בין כל
נסיכי ליטא לא היה שליט גדול, עוצר בעמו, חכם—לב
ומצליח במלחמות רבות כמוהו, ובהיותו רחוק מקנאת הדת

ג) כבר כתבו החוקרים לחת יס המחקר במרקחה בהסערותיהם הסמות על תדות הזמן תאר בו סתלו תבותיהו להאחז בערי ליטא, יש תאר יחליטו, כי היסודים תאר התיסדו ברחשונה בפולין וליטא הס תאר נרדפו בימי מסעי הלב, תחדיש יחמרו, כי הס ממגורשי קיעב (שבתו לעס תקריס) תאר נרשס הנסיך וולחדימיר מהחמתך בערך שנת 1120 ויתישבו בפולין וליטא. — כן יודעים תחמו, כי בשנת 1326 היה כבר ליסודיש בווילנא בית מסתר מיומד. ותני לין לת נפשי לחות דעה גס תני, רק להעיר, כי הס תחת היו נמלחים יסודיש בליטא עוד מזמן רב לפני וויטחווט, הנה מספרש תז היה עוד מעט מחד, ולין מי יוכל להוכיח לף על קהלה לחת, תאר יהי' יתות לה הסס קהלת ישרחל, שהיתה בתיזה עיר בליטא לפני וויטחווט, ולכן לין לנו כל זכר ונכנד מהליטות ישרחל בליטא עד התחה התמת — עשרה —. ורחיתי בהוורנחל:

Вѣстникъ Западн. россіи г. V. кн. VIII. 1867 г.

העתקה מדברי הסופר זשילבערט—דע—לייחנות קלרפתי, תאר ענר בליטא ברחשית התחה החמת עשרה, וזות יספר, כי בעיר ערחקי מלח יסודיש רבים מחד, ולי לין ספק כי הס היו הקרחים תאר שבש וויטחווט מקריס ברחשית התחה החית, ויושיבם בערחקי. (ע' קריס נחמנס לד 2 וס' מ"ק לס' תדי"ר).

(פאַנאַטיזמוס ד) ודואג רק לטובת ארצו, הִרבה להיטיב עם היהודים, וביתר שאת עם יהודי—הוראדנא, ובגלל זה היה שמו בפיהם לברכה. — *).

§ 6) וויטאווט לא יכול לשכוח את החסד אשר עשו עמו הפרוסים בשנת 1391 אשר עזרו לו ללכוד את הוראדנא מיד יאגעללא, ויתן להם הרשיון להַאחז בהוראדנא, והם בָּנו משמאל לנהר ניעמען, (במקום אשר עתה פַּרוַר העיר) עיר בצורה, ויקראו לה „הוראדנא החדשה" (בראשית המאה הט"ו), אך אחרי אשר בא וויטאווט עם יאגעללא אל עמק השוה, חזקה עליו יד הפאליטיק, ויהי נאלץ לגרש את הפרוסים ולהרם את הוראדנא החדשה, ובזה העלה עליו חמת הגראסמייסטער וואלענראד אשר השתער על הוראדנא בחיל כבד מהפרוסים, וישרוף את העיר ויעשיה לערמות אֵפר; ואז התלקחה מלחמה גדולה אשר ארכה שנים אחדות ואשר עשתה שמות בליטא, אך באחרונה גָּברה יד וויטאווט, ותבוסת הפרוסים היתה שלמה, ולא ארכו הימים, והוראדנא נבנתה על תלה **).

ד) וויטאווט היה פרוואסלאווי מלידה, ובכוח יאגעללא עם כל עמו בשנת 1386 בדת קאטולין, קבל עליו גם הוא את דת הכנסיה, כעבור שתי שנים שב לדת סיוניס, ובאחרית ימיו קבל עוד פעם את דת הקאטולית, ויהי בה עד יום מותו. —

---

*) Описаніе Гродненской губерніи Бобровскаго.

**) Описаніе Гродненской губерніи Бобровскаго.

§ 7) בין הנסיכים אשר משלו בליטא אחרי ויטאוט מהולל שם קאזימיר היאגעללאני, הוא התאמץ ללכת בדרכי ויטאוט, וכמעט הלך בעקבותיו בדבר היהודים, וכמוהו האריך ימים על כסא ממלכתו — . הוא עלה אחרי כן גם על כסא ממלכת פולין, וימשול בפולין וליטא יחד, אך רב ימי ממלכתו ישב בהוראדנא עד יום מותו. (1492). אחריו עלה אלכסנדר בנו על כסא נסיכות ליטא, וימשול אחרי כן גם בפולין כקאזימיר אביו, אך בדבר היהודים לא הלך בדרכי אביו, כי בטל את כל הזכיות אשר היו להם, אף נתן פקודה לגרש את היהודים מכל פלך הוראדנא, י), אך טרם כלה מעשהו קדמתו המות, וסיגיזמונד אחיו אשר מלך אחריו בטל גזרותיו — . אחריו עלה סיגיזמונד אוגוסט על כסא נסיכות ליטא, וימלך אחרי כן גם הוא על פולין, ובימיו נספחה נסיכות ליטא אל ממלכת פולין (1569), אשר מאז היתה גם הוראדנא כאחת מערי פולין לכל דבר י).

ו) עיין כוספות כרמ"ם לס' קריה נאמנה כערך ע'. —

י) עיין קריה נאמנה § 8 כי כמלך הזה כחל למעט בזכיות היהודים, אך לעומת זה ידעינו כי גם קרב לוחם, אך כמלין בעדם לפני מלכים אחרים, ורא: Караим. VIII. 102—104. כי כתב בשנת 1549 אל הקיסר לידוליך ctpan. וואסילעוויטש ויבקשהו שיתן רשיון להיהודים לסחור בארץ רוסיא, ולולם הקיסר הסכים לחת בקשתו ריקם. — ועיין להלן בפקודת הקיסר אלכסנדר כרחמון מיום 6 מארט 1817 אשר נתן לבטל עלילת כדם, ושם נאמר כי כמלך סיגיזמונד אוגוסט גזר לאסור לחת כאחמה הזאת, כידוע מספרי הסג"ך כי לין צורך ליהודים כדם. — וע' כוספות כרמ"ם לס' קריה נאמנה כערך י"ח.

§ 8) כאשר עלה סטעפאן באטארי על כסא פולין (1575), נגה אור חדש על היהודים בליטא, כי המלך הזה, כשבתו על כסא המלוכה השיב להם במעט את כל זכיותיהם אשר היו להם מימי וויטאווט, וקהלת הוראדנא גדלה והצליחה, עתקה וגם גברה חיל — . בימיו עלתה בידה לבנות לה בית מקדש מעט, הוא בית הכנסת בעירנו הגדול והמפואר, אשר שם ה ל ב ו ש נקרא עליו, כי יסד אותו הגאון הגדול, אחד מעמודי התוך אשר בית ישראל נשען עליהם, הוא רבינו מרדכי יפה בעל הלבושים, אשר ישב אז על כסא הרבנות בהוראדנא ח).

§ 9) והנה כל עוד לא נודעו עקבות היעזואיטים בהוראדנא, נחה שקטה בה עדת ישראל, ולא ידעה רע, כי האזרחים עוד לא ידעו אז לעולל על היהודים עלילות ברשע, ונהפוך הוא, כי נתנו ידים להם לרכוש ולעשות

ח) על כותל בית הכנסת בעירנו תחת כליור "הנותן תשועה" כתוב: "בבית המקדש המעט כונה ויסדה הגאון הלבוש מלכות לפ"ג —" ומפרט כוח על מלת "הלבוש", ר"ל: ה' חלפים של"ח, ולפי זה נגנז בבית הכנסת בעירנו בשנה השלשים למלך בחטארי, (1578). חולש עוד פרט אחד ממלת בבית הכנסת בעירנו, וכוח על התותיות התחרונות מהמלות: "מחן" בסחר" יכפה" לחף" —" הכתובות על הקופות של לדקס, וכוח של"ה לפ"ק, ובית השנה הרחשונה למלך בחטארי, וכגרתה, היתה חז התחלת התיסדות בית הכנסת בעירנו. — לין ביכי', כנה לות נתתן לנו כי מלב קהלתנו בימים ההם היה טוב מחד, כן הרומני וכן הגשמי, עד כי עלתה בידה לשום חלוף לרחשה גחון חרן כמוהו, ולבנות בעת ההיא בית מקדש משנו כמוהו. —

חיל ; בתוכם נמצאו עשירים , בעלי נכסים , בעלי תורה וחכמה , רבנים גדולים ונאוני ארץ אשר זִכְרָם כיין הטוב בכל תפוצות ישראל — . אפס כי כמעט נראו בה נגעי בני אדם הדם , הופר בה שלום היהודים ושלום כל העיר — .

§ 10) היעזואיטים באו אל ליטא בימי המלך סיגיזמונד אוונוסט , כי קרא להם הבומר הראשי מווילנא וואלעריאן פראטאסעוויטש ללחום נגד הרעפארמאצייא אשר פשטה אז , אולם בימי המלך הזה , ואחריו גם בכל ימי ממלכת סטעפאן באטארי , לא פרצו עוד היעזואיטים חק ולא עברו גבול , כי המלכים הדם , אשר בשמאלם קִרבום ובימנם נתנו חֻתָּם עליהם , לא נתנום לרֹב בארץ ליטא ; אך כאשר עלה על כסא פולין סיגיזמונד השלישי , הרימו היעזואיטים ראש , וישרצו כמעט בכל ערי ליטא , וכן באו גם להוראדנא (בשנת 1616) , כי המלך הזה היה מְשען עוז להם , וכל הגה אשר יצא מפיהם היה קדש לו , והם החלו עד מהרה לעשות מעשיהם זר מעשיהם , ומעשים אשר לא יֵעשו — .

§ 11) אחד ממעשי היעזואיטים בהוראדנא היה לחטוף ילדי עברים ולהביאם בחזק יד אל דת הנוצרית . התועבה הגדולה הזאת שָׁמָה שַׁמּות בקְהַלת .הוראדנא , ובאתרונה הביאה עליה ריש ועני , עד כי היתה לקְהַלה עֲנִיָּה מאד ; כי היעזואיטים הארורים אשר כל הפצם היה רק לְצבֹר הון , מצאו בזה מוצא לכסף , והיהודים האומללים אשר כל אשר להם יִתְנו בעד אמונתם , מצאו בזה תרופה למכתם , כי אמרו : תְנו לנו הנפש והרכוש קחו לכם , וכן שָׂתו ומָצצו היעזואיטים את דמי היהודים , ועוד לא אמרו הון , עד כי הוציאו מהם גם שטרי חובות על סכומים עצומים , אשר ברבות השנים עלו עם הסרבית לסכום עצום מאד — . והן הן החובות הישנות העמוסות על קהל הוראדנא עד היום , אשר אין כזה

בכל יתר ערי ליטא . [ע]) במצב כזה היו היהודים בהוראדנא כל ימי סיניזמונד השלישי , וולאדיסלאוו הרביעי ויאהן קאזימיר , עד כי רחם ה' את יעקב , וישלח על כסא פולין את יאהן סאבעטצקי (1675) , והוא המציא מעט לעדת הוראדנא את המנוחה אשר לא ידעה זה ימים רבים , כי הוא עשה סדרים טובים בארצו , אף נתן מתג ורסן באף היעזואימים העושקים , וליהודים העשוקים היתה הרוחה — . ולפי עדות סופרי דברי הימים , השיב להיהודים את כל זכיותיהם אשר היו להם מימי ויטאווט , ולא פנה אל דבת האזרחים אשר נצבו לשטן לו בדבר הזה — .

§ 12) בין כה וכה מצאו את היהודים בהוראדנא עוד צרות רבות ורעות , בימי יאהן קאזימיר עברה עליהם הבוס אשר עברה על כל היהודים בשנת ת'ח , ויהיו לבז ולמשסה מהקאזאקים אשר באו בשערי הוראדנא , (תמ"ו — 1655) , וכמעט היתה להם הרוחה בימי יאהן סאבעטצקי , באה עליהם עוד שואה מחוץ בימי המלך אווגוסט הזאקסוני השני , כי הוא נאחז בסבך המלחמה עם קארל שנים העשר מלך שוועדען , ובהיותו אז בהוראדנא , הביא על העיר הזאת את קארל ואת חילו אשר צרו עליה יותר משלשה חדשים , (מסוף דעקאבר 1705 עד 3 אפריל 1706) . ונם אחרי אשר שקטה העיר ממלחמת חוץ , ועל כסא פולין עלה בנו אווגוסט הזאקסוני השלישי , לא הונח עוד להיהודים בהוראדנא , כי ה' כבר הקים להם רעה מבית , הבה

ע) סטרי תוכות סכס , כפי חסר מלחים בכתבי כתרכיו כיסגים מעירנו , נקלחים בכס : «Видеркафніе документы ."—

היעזואיטים הארורים אשר התמברו אז להָצר להם מאד, ביחוד החלו אז היהודים בהוראדנא לסבול מאד מהעלילה הנוראה העקובה מדם.

עוד טרם באו היעזואיטים ארצה ליטא התעוררה בה לפעמים העלילה הנתעבה הזאת, אך אז כאשר קמה כן נפלה, להיותה נגד רצון המושלים הישרים אשר לא נתנו לה תקומה, [1]), אך אחרי אשר נורל ארץ ליטא נמסר בידי היעזואיטים הארורים, קמה העלילה הזאת וגם נצבה, ועירנו הוראדנא היתה אחת מהערים אשר פקדה כפעם בפעם.

---

[1]) עיין במחברת חוחלסחמן ע"ד החמות פרק ס', וז"ל שם: המלכים הישרים בפולין גם הם הניחו בעד היהודים וכו', כרחמון מהם היה בחלעסלחוו, חשר בספר החוקים שלו יחמר: „על פי פקודת הפחבסט חנחנו חוסרים בשמו לבל יריעו חת היהודים בחשמת דם, וחם יריעו חים נוקרי חת חים יהודי ברליחת ילד נוקרי, עליו להביח שלשה עדים נוקרים ושלשה עדים יהודים להקים דבר וחז עם יענם השחשם, לך חם כעדים לח יענו כפניו חשמתו, חז' יעשה להמרשיע כחשר זמם לעשות" — . דבר חוק ומשפט "בחלעסלחוו נחפשט "בכל חרץ פולין, בחלות המלך קחזימיר הפלישי מיום 9 לקטחבר 1334 וכו' וחחרי כן חשרוהו וקימוהו וויטחווט וכל יחר נסיכי ליטח ומלכי פולין וכו' ע"ם" — . וע' בם' קריח נחמנ דברי הפריוויליגיום בקלרה של הנסיך וויטחווט, ושם בסו' י"ב כחב החכם פין: „ויהודי חחד", כי בזה שנה וויטחווט מנסיך בחלעסלחוו, להיות די רק בעד חחד יהודי ושלשה עדים נוקרים, (ע' חוחלסחמן שם), ולח כחשר הניח שם החכם רמ"ם: „ושלשה יהודים", וכחב עוד: „וכ"ה בחקי בחלעסלחוו" — ע"ם.

באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו את כל אשר עוללה בעירנו העלילה הנוראה הזאת, יְדָוֶה לבבנו לזכרון נורל אבותינו בימים ההם, יהי שֵׁם ה' מבורך כי שָׁם קץ למלכת פולין השובבה, ועמה יחד אל ממשלת היעזואיטים בעירנו — . יח).

יח) לחד מהמקרים המורחים לחבר קרס בעירנו בסוף המאה העברה, לחבר זכרו עוד חי בעירנו, וגם עדותו עוד לפניו, לותו רציתי להביא פה בקלרה, למען יהיה לזכרון לדור לחרון:

זה כחמשים שנה קרה מקרה, כי נערה נוצרית סלבה לחפר חול בחחד ההרים לחבר סביבות עירנו, ויהי בחפרה ויפול עליה הסר ויכסה, וחשחר רק מטפחתה הקטנה לחבר היתה עליה, ולחבר נרחתה מעל החול, ולותה לחנה לחקים ליד חים עברי ר' חלעזר בר' שלמה מוורבלחוו, חים חם ויער לחבר גר חז בסורחדנה. לח לרכה העת, ור' חלעזר סובח במאחר, כי יעזואיטים לחדים לחבר רלו מרחוק לח כל המקרה ההוח, ויעידו כי ר' חלעזר הרג לח הנערה ויקח מדמה, וממטפחת לחבר מלחו חללו הסירה כל ספק מלבות הנוצרים בדבר הזה. שחי שנים נלחמו בבור חיין, עד כי חרגו עליו לח המשפט היעזואיטי לגזרו שחי ושרב (להרבעה חלקים), משפט יעזואיטי, לחבר היה גם להחבון רוח המלך פלנייחטחוווסקי לחבר ידע כי חף ר' חלעזר משפט, כי לחבר הועימו לו שרי המענלח לח הפ"ד להחוס עליו, הסלין לותו מלפניו, ויחמר: "לח לחשה בית מטבחים בזה בחרן ממלכתי"! ולחרי לחבר הודיעו לו כי המשפט יעשה גם בלי חחיתתו, ונתן מסורחדנה יום לחד לפני יום המשפט —. ביום ס' שני לחג השבועות (ז' סיון תק"נ) לפני הנהרים הובל ר' חלעזר חל במת המטבח לחבר הוכן למענו ברחוב העיר, ושם עמו לו לח המשפט הליום ההוח לעיני חלפי נוצרים לחבר בחו מקרוב ומרחוק

§ 13) בעת ההיא היתה כבר ממלכת פולין בשפל המדרגה, בפשע שָׂרֶיהָ וכהניה היעזואיטים אשר מלאו אותה חמס ושוד, ובאשמת אפרתיה ואציליה אשר התפרצו תמיד

לרוח את המחזה, וגם לעיני יהודים אחדים אשר עמדו מעט מרחוק בחפץ לשמוע מפיו את הברכה בקדשו את השם, ועמו אמן, בעת אשר יחר היהודים נמוגו בדמעות חים חים בביתו — . את נויח ר' אלעזר הקדום הגזורה להרבעה נזרים חלו אחרי כן בהרבע קלות העיר, למען ישמעו וירחמו, וביום המחרת (ח' סיון) בביהום היהודים לקבר ישראל בבכי וילולה ומספד תמרורים. (וע' מנחתו בחלק שני). ומגפה העלילה בהיומם הזאת אשר בשחרית בעירנו גם בשחרר לפני ממשלת פולין, בבבה עוד לקבלתנו לרוח רבות ורעות גם אחרי אשר בתם עירנו תחת יד ממשלת רוסיה בהדירה, ועדת עירנו היתה כיולדה אשר יחזוק לירים ותתכפך עוד בחבלים ימים רבים גם אחרי הקשותם בלדתה, וידענו ממקרים נוראים אשר קרו בעירנו גם ברחשית המלה בחשע עשרה הזאת, וכה בכתה בתמונה הסיח שרם בלב הגולים בעירנו, עד כי בפקודת הקיסר הישר אלכסנדר הרחמן מיום 6 מארץ 1817 כתב הגשיך גאליצין לשר הפלך מ ה ו ר ה ד נ ח ב י ח ו ד לבטל את בחשמה הזאת, ובזה הגנו מעתיקים את הפקודה הרוממה הסיח:

להאדון שר הפלך מהוראדנא:

בעקב החשד על ישראל כי ישימו בלחם מגפה דם נוצרים, היו מחשימים לוחם בימי ממשלת פולין כי ירצחו ילדי נוצרים; לולם בחקירות והדרישות לא הצליקו את דבר החשמה —. סיגיזמונד לוונוסטו מלך פולין, בספרי הדת שלו מיום 9 לוונוסטו 1564 ומיום 20 מחיי 1566 גזר אסר להחשים

באספותיהם עת בחרו מלך עליהם; כי אז התחרו איש את רעהו, ויקנאו איש באחיו, כל אחד בגאותו חוה דעה אחרת, עד כי היתה חרב איש ברעהו, ודם נשפך כמים —. את השערוריות ההן אשר הפריעו גם את מנוחת רוסיא, ראתה עקאטארינא הקסרית, ותאמר לשום קץ למשובת פולין שכנתה, ועל כן, כאשר קרבו ימי אוגוסט השלישי למות,

---

את היהודים כי לריכים הם לדם נוצרים, בידעו מספרי החנ"ך כי אין צורך להם בדם, ובדורות האחרונים, בשנת 1763 ביום 21 מארץ, כתב גליב החב מרומי, כי גם זה לא כביר חקרה ממשלת רומי אחרי כל היסודות אשר עליהם נשענת החשמה הזאת, ולא מצאה כל יסוד נאמן להקים עליו הדבר, ולכן לא רצה כל נדק לבוא עליו במשפט.

כאשר גם עתה החעוררה העלילה הזאת בחוזה מחוזות אשר נוספו על רוסיה מפולין, כבוד הוד הקיסר, בשומו על לב כי החשמה הזאת בטלה ונאסרה פעמים רבות על פי חקירות ודרישות נאמנות ועל פי חוקי מלכי הארץ, פקד עלי להודיע רצונו לכל שרי המחוזות, אשר מהיום והלאה לא יהיו עוד היהודים נאשמים בדליחת ילדי נוצרים, בלי כל יסוד, ורק מעתה והלאה במשפט כזה כי לריכים הם לדם נוצרים; אולם אם יקרה דליחת נפש, והחשד יפול על היהודים — מבלי להוכיח כי הם עשו זאת לצורך דם נוצרים — בקרה חדשה, כחוקי המדינה, על פי החותות והרחיות היוצאות מעיקר המקרה, כמו עם הנשים מיחר הדחות בעת שיחשדו בדליחת נפש.

את הפקודה הרוממה הזאת הגיד מודיע לכבודו למען דעת ולקיים —. על הכתב החתום בנשיך הלכסנדר נאלילין.

ס' פעטערבורג. 6 מארץ 1817. — נומער 261.

בהפקודה הזאת נאמר, כי פקד הקיסר הלכסנדר הרחמן את הנשיך נאלילין להודיע רצונו זה לכל שרי המחוזות, לך כל

התאמצה בכל עוז , להושיב אחריו על כסא פולין את סטאניסלאוו אוגוסט פאנייאטאוווסקי , אשר ידעה אותו לגבר משכיל ולאיש שלומה , להיותו מלפנים ציר ממלכת בריטאניא בפעטערבורג , וחפצה הצליח בידה , כי אחרי מהומות ומבוכות גדולות כפעם בפעם , הָקם פאנייאטאוווסקי על כסא ממלכת פולין , וַיִּקָּרֵא בשם אוגוסט הרביעי (1764.) .

הלא חשר יזכירו את פקודת הקיסר אלכסנדר הרחמן על דבר עלילת דם , יביאו רק את הפקודה הנתנה לשר הפלך מסורחנא , (ע' חוחלסחהן כנ"ל , וע' ס' הזכרונות די"ח ריב"ל) , ויחכן כי את כל הדברים הסם כחב הנסיך גאלייצין רק לשר הפלך מסורחנא , וליחר שרי הממשלות הודיע רק רצון הקיכר —Монаршую Волю— לבטל את החלמה מהדם , (ומלשון הפקודה רחיה לזה) , וזה יעיד כי העלילה הניח שלטה אז שלטה בסורחנא יחר הרבה מבערים אחרות , עד כי רחה הנסיך גאלייצין לנחון לכחוב רק לשר הפלך מסורחנא את כל הדברים הסם כחשר הם בפקודה כנ"ל . ואולי היה גם זה על פי מנוח הקיסר , וכבר כחבנו כי ידעתו ממקרים נוראים חשר קרו בעירנו גם ברחשית המאה החצע עשרה הזאת — . וע' בחבורת חוחלסחהן כנ"ל שכניח הם המקרה מהפקיד המומר חשר שלחו בניח החפלט בפלך הורחדנא (וכחב הם בחחבר כמדומה שהיה זה בשנת 1820) חת טריכים היהודים לדם טוערים , ולחיזה דבר יגרכוהו , והוא שנה ואחר : כי היהודים טריכים לדם טוערים לזרק על המסקוף ועל המזוזות בערב פסח ! כמו שכחוב בספר ברחשית ! ! ועיין הם עוד מגודל ידיעת הפקיד הזה , שכניח דברי נביחות מהניח עזריה , ועוד דברי שוא ותפל חשר לח היו ולח נברחו · (למען לח יהיה פחחון פה למשמיניהו ממה שכחב החכם הפרחפעסער חוחלסחהן הם כי נביח עזריה לח היה משולם , מהרחוי

המלך הזה האחרון למלכות פולין היה בעל נפש יקרה, אוהב השכלה ושוחרה, ולבו היה טוב לכל אדם, גם לבן דת אחרת, באשר הוא אדם, עד כי בהיכלו היו מהלכים גם ליהודים —. רֹב ימי ממלכתו ישב בהוראדנא בהיכל המלכים אשר היה ברחוב המצודה, יג). בראשית ממלכתו עלתה באזניו שַׁוְעַת יהודי—עירנו הנגשים והנענים מידי היעזואיטים אשר אֵלצום לשלם להם רִבית גדולה מאד מהחובות הישנות אשר העמיסו עליהם, ויפקוד קאמיססיע מיוחדת להביא במספר את כל החובות, ולהראות מקום מוצא אשר ממנו תוכל קהלתנו לשלם את הקרן עם מַרְבִּית מַצְעָרָה על

להעיר, כי רק דברי נביאות כאלה לא היו משולם, ואינם כלל במניחות, לך נביא כמה עזריה נזכר בדברי הימים ב' ט"ו) · ולפי עדות סחכם חוחלסחן במחברתו שם כתבו דברי כפקיד סמומר סהוח לרות רבות ורעות לנקיים ותמימים בפלך הורחדנח —. בעירנו יסופר ממעשה כזה עם מומר אחד שהיה בהורחדנח עלמה, אשר מאחו היתה נכנס שהאשפו היהודים בהורחדנח בבית המשפט ביום הכפורים, וכבר הזכרתי מזה במ"ע המגיד שנת חרל"ז נום' 44 במאמרי על אדות הרב מבריסק · מכל האמור בזה נוכל לראות עד כמה נפרצה האומה מאמונת אבות בעירנו, עד כי פקודת הקיסר אלכסנדר הראשון אשר נתנה רק כאלה שנים לפני המקרה הזה, (שם נאמר שהיה בשנת 1820) היתה לנו לטובה —.

יג) את המלוכה בהורחדנח אשר אחה לא נראה עוד כי אם חלק קטן מארידי האומה הבלורה, בנה המלך סטעפאן באטארי בערך בשנת 1580 אחת המלוכה על עץ אשר היתה עם מצנות קדם, והווגוסט הבני בנה עוד מלוכה אחרת, אשר שם עתה בית האולים להיל הלצה.

פי החק. ולפי ההחלטה (רעשעניע) של הקאמיססיע מיום 12 פעווראל 1766 עלו החובות ההן לסך 450715 זהובים או שבעה וששים אלף רו"כ אשר עליהם שָׂמָה הקאמיססיע רְבִית קטנה, הלא היא ארבעה למאה, ומוצא לכסף הזה יהיה הסם אשר יושם על כל אֹכֶל אשר יֵאָכֵל ועל כל משקה אשר יִשָּׁתֶה, בתנאי, כי כסף הסם ההוא יובא רק לידי הסוכן אשר תָּקִים הממשלה — .

ובשנת 1768 נָדַל המלך פאניאטאווסקי את הבאראז טיזענהויז וינשאתו לשר האוצרות, וישם אותו גם לסוכן על הסם מקהל הוראדנא, אך הָמָן — טיזענהויז הזה גנב דעת המלך וכסף הקהל, כי הוא הוציא מקהל הוראדנא במשך ארבע עשרה שנה (עד שנת 1782) קרן עם רְבִית סך שנים ותשעים אלף רו"כ, ואת כל ההון הזה שָׂם בכֵליו — . טיזענהויז בבלעו עוד חיל זרים, נאחז בסבך החובות הרבות, ויהי לוֶה ואינו משַלֵם, עד כי על הנכסים שלו נעשה קאנקורס, אשר אליו פנה גם קהל הוראדנא בתביעתו; אולם הֶעקְסְדִיוויזָארְסְקִי סוד לפי הרעשעניע שלו מיום 21 סענטייאבר 1789, הכיר את תביעת קהל הוראדנא רק על סך 34258 רו"כ 40 קא"פ, ובעד הסך הזה מסר ברשות הקהל שְׁנַיִם מנכסי טיזענהויז, והם: באָבריק וואַבערעזיץ אשר במחוז פינסק, ועל הרֹב והפרנס ועוד שבעה טובי העיר מקהל הוראדנא הטיל העקסדיוויזארסקי סוד שבועה חמורה שבאמת הוציא טיזענהויז מהקהל את הסך ההוא, אם כי בזה לא וזיה כל ספק — . אך הנכסים האלה היו ברשות הקהל רק כארבע שנים, כי בשנת 1794 לָקחו מהקהל, כאשר נספר במרוצת דברינו — .

§ 14) המלך פאניאטאווסקי עם כל השכָלָתו לא עָצר

כח להשקיט את מבוכות ממלכתו אשר היתה כבר פרועה לשמצה, וביחוד רבו עוד השערוריות בארצו, והמהומות והמבוכות עלו למעלה ראש, עד כי נבאשה ממלכתו בעיני כל ממלכות הארץ.— שכניה האדירים אשר למשו כבר עיניהם עליה, ראו כי אין טוב גם לח, כי אם להביאה תחת כנפיהם.— וכן בא הקץ לממלכת פולין, כי בשנת 1794 היתה חלוקת ארץ פולין בפעם האחרונה בין מלכי אידאפא, (אחרי אשר נקרעה כבר מידיהם שתי פעמים), וארץ ליטא נספחה כלה אל ממלכת רוסיא האדירה, אשר מאז נתלונן בצלה גם אנחנו יושבי הוראדנא עד היום הזה.—

§ 15) בשנה ההיא הוציאה הקסרית עקאטארינא מאניפעסט, כי כל בעלי הנכסים מפולין אשר לקחו חלק בהמרד וברחו מהארץ, ישובו לנכסיהם במשך חדש ימים, למלאות את השבועה להיות עבדים נאמנים לרוסיא. קהל הוראדנא אשר לא לקח חלק בהמרד, ולא ברח מן הארץ, לא ראה אז גם מן הנחוץ לבא לפינסק למלאות את השבועה שם, אבל מלא אותה בהוראדנא לעיני הנראף יאקאב סיווערס ציר רוסיא אשר ישב אז בהוראדנא.

אולם הממשלה מצדה, אחרי ראותה כי לא בא קהל הוראדנא לפינסק למלאות את השבועה, נתנה צו להביא עד מהרה את הנכסים באבריק וזאבערעזיע במספר נכסי הממשלה, ואחרי כן נתנה אותם במתנה להאדונים בולאצלאוו ופיטאוו —. וכן נשאר קהל הוראדנא באין כל, וחובותיו הישנות לא נמחו עוד עד היום הזה.

גְּדוֹלֵי הוֹרָאָה.

הַצְבִי יִשְׂרָאֵל עַל־בָּמוֹתֶיךָ חָלָל
אֵיךְ נָפְלוּ גִּבּוֹרִים: (ש"ב א, י"ט)

§ 16) אָם כי הקול קול יעקב נשמע מעירנו רק בראשית המאה הרביעית לאלף הזה , ועד הזמן ההוא לא נמצא אף שֵׁם הוראדנא בספרי ישראל , יֵשְׁנָם בידינו אותות נאמנים כי עוד מזמן רב לפָנים היתה עירנו מקום מושב ליהודים רבים , ומוצא לתורה ולתעודה : כאשר כבר כתבנו , התחלו היהודים להֵאחז בעירנו בימי וויטאווט , ובטח גם אז לא היה אלמן ישראל מתופשי תורה ודורשי תושיה — . כמו כן יתן עדותו חצר-מות הישן בעירנו עם המצבות העתיקות אשר מצאנו בתוכו , אשר אחת מהן היא משנת רמ"ד , ואשר בטח עוד איננה היותר עתיקה , כי ישנן מצבות רבות בעירנו יְשָׁנות נוֹשָׁנות מאד , עד כי לא יכולנו עוד לקרוא את הרְשום עליהן , ומהן אשר כבר ירדו במצלות כמו אבן — . עדות נאמנה ויקרה לנו יעיד הגאון מהור"ר נתן שפירא אשר נתן מהודו על עירנו ונפטר בשנת של"ז לפ"ק , והוא בהקדמתו לבאורו מבוא שערים על שערי דורא כותב בזה"ל „אני וכו' השוכן היום בירכתי המשכן פה קהלת עיר הגדולה הוראדנא במדינת ליטא" , ודעת לנבון נקל כי לא יוָלד גוי פעם אחת , ואם בראשית המאה הרביעית , (ואולי עוד בסוף המאה השלישית , כי אין הפרט שם , ולא נודע הזמן אשר בו כתב הדברים ההם) היתה כבר ראויה עירנו לִקָּרֵא בשם ירכתי המשכן וכו' , אין ספק כי היו כבר עקבות התורה נודעים בה מזמן רב לפָנים — .

והנה אם כי יודעים אנחנו נאמנה כי עוד לפני הגאון מהר"ן שפירא היתה כבר הוראדנא עיר כאחת מֵעָרי ישראל , הנה לעומת זה אין מאתנו יודע אף מאחד רועה אבן ישראל בה לפניו ; ולהסיר את הפליאה הזאת , עלינו להאמין באחת משתי אלה : או כי סְבות ומְכשולים עמדו אז לאבותינו בהוראדנא , אשר לא נתנו להם יכולת להשאיר לנו זכרון

מדם, או כי השאירו לנו זכרונות מעטים כפי אשר היתה לאל ידם, וְשָׁטַף הזמן גַּרְפָּם.

§ 17) הגאון מהור"ד נתן שפירא היה בן הרב מהור"ד שמשון שפירא, דודו של הרב ר' דוד גנז בעל צמח דוד, ובהקדמתו לבאורו מבוא שערים על שערי דורא חותם א"ע בזה"ל: „אני צעיר הצעירים נתן אשכנזי בן לא"א איש חי רב פעלים כבוד ר' שמשון זלה"ה, השוכן היום בירכתי המשכן פה קהלת עיר הגדולה הוראדנא במדינת ליטא" —. ומזה נראה כי היה אב"ד בה, וכן כתב הגאון חיד"א בס' שה"ג —. מלבד הספר מבוא שערים על שערי דורא, חבר עוד באור על רש"י, נקרא בשם אמרי שפר (ע' צמח דוד), ופי' על ברכת המזון, והגהות על הזוהר וקצת פי' על מחזור. גם נשא ונתן עם גדולי זמנו בשו"ת (עיין קונטרוס עגונות הנדפס בסוף שו"ת ב"ח החדשות סי' ע"ה), וכנראה מלשון הרב בעל צמח דוד, היה מפורסם בדורו לחסיד.

מכל דברי ימי חייו אין כל זכרון עתה בעירנו, ולא נדע אם היה יליד הוראדנא, וכמה שנים היה אב"ד בה, ואיה מקום מנוחתו —. כן לא נדע איזה השתלשלות היה לו עם משפחת אשכנזי אשר יכנה בה א"ע, ואולי היה מארץ אשכנז, וקצת ראיה כי לא היה יליד הוראדנא, מדבריו: „ה ש ו כ ן ה י ו ם", ומשמע כי מלפנים לא שכן בה —. ונתן הנ"מ נָתָן בטרומים בשנת של"ז, והניח אחריו שלשה בנים מפורסמים, והם: ר' יצחק ר"מ בק"ק קאבלא, ור' יששכר שהיה ר"מ בק"ק פינסק, ומשם נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק ווירמיישא, ור' שלמה, אביו של הגאון המקובל ר' נתן שפירא מקראקא, בעל מגלה עמוקות, אשר שם אביו זקנו הגאון מהוראדנא בקברו.

§ 18) על כסא הרבנות בהוראדנא אחרי הגאון

מהר"ן שפירא, ישב הגאון ר' מרדכי יפה בעל הלבושים, בן החסיד ר' אברהם ז"ל —. הגאון בעל הלבושים היה תלמיד הרמ"א ז"ל, ואחרי מות מורו הגדול, קבל עליו את כתר הרבנות, ותהי הוראנא העיר הראשונה אשר מנתהו לאב"ד, וכבר בראשית שִׁבתו הצליח לַיַּסֵּד בתוכה בית מקדש מעט אשר שמו נקרא עליו עד היום הזה, (עיין בח"ר הערה ח').
השנה אשר בה נתקבל לאב"ד בעירנו, וכן כמה שנים יָהַן פאר בה, לא נוֹדַע אל נכון, כי בעירנו נודע הוא רק משנת של"ח על פי הפרט הלכו"ש (ה' אלפים של"ח) כאשר כתבנו למעלה, והוא גם אחרי הגאון מהר"ן שפירא אשר היה אב"ד לפניו, ואשר נפטר בשנת של"ז —, אך מדברי בן דורו הרב בעל צמח דוד נראה, כי נתקבל בעירנו קודם שנת של"ז, כי כה דבריו: „ה' אלפים שנ"ב, מרדכי יפה מופלג בחכמה וזקנה וכו' וזה עשרים שנה נעשה אב"ד בק"ק הוראדני וק"ק לובלין וקרעמעניץ וכו'", וכידוע סיים את ספרו בשנת שנ"ג ש ם ח ה לפ"ק, ובאמרו זה עשרים שנה, יֵצא לנו כי נתקבל בעירנו בשנת של"ב או של"ג, וזה לפלא בעינינו אחרי אשר ידענו כי בשנת של"ג היה עוד האב"ד מהר"ן שפירא בחיים חיָתו, ואין שני מלכים משתמשים בכתר אחד, אם לא כי נאמר, כי הגאון מהר"ן שפירא בערך ארבע שנים לפני פטירתו הניח את רבנות הוראנא מִיָּדו —. ולא יכולתי לכוון את שני הנוסחאות בהסְפּור מנסיעתו אל החכם אבוהב, כי בצ"ד ובסדר הדורות ובשה"ג לחיד"א (ע' בהאחרון) כתוב, כי בבחרותו בשנת שכ"א היה בוויניציא מהמת גרוש שהיה בפיה"ם, ונפשו אִוְתָה ללמוד חכמות למודיות ומבעיות, ולמד אצל הרב אבוהב, ובראש ס' לבוש התכלת מובא בשם ספר דרך משה, ומשם העתיק החכם ריב"ל בספרו תעודה בישראל שער השלישי פרק י"ב, כי אחר היותו

אב"ד בהוראתא לוכלין וקרעמניין , באו אליו שלוחים מפוזנא והביאו לו אגרת רבנות משם , והוא השיב להם אדוה דעם לאב"ד , אך מיד לא אובל , מפני שעדיין לא למדתי הכמת עבור החדש . ואין שום אדם במדינה זו (ר"ל : כפולין , בן העיר הה' ריכ"ל בם' תבי"ש שם) למוד מפני , ע"כ אסע מקודם לאושליא ובו' , ובן עשה , שנסע אל הרב אבוהב — , והוא הדיפך מן הקצה אל הקצה ! כי לא נובל להעמיד את שני הנוסחאות ליאמר , כי בעת באו אליו שלוחים מפוזנא היה כל זה עוד לפני שנת שכ"א , כי לפי זה היה אב"ד בהוראתא לוכלין וקרעמניין בהיותו עוד בברוסיה ? ומה נעשה עם עדות בן דורו הרב בעל צמח דוד , ובן עם הפרט הלבוש אשר בעיתנו , אשר יעיד כי היה בהוראתא בשנת ש"ל ה ? — ולבן אין לנו בי אם להכחיש את הנוסח השני הטובא בראש ספר לבוש התכלת בשם ספר דוד משה , ולאמר : כי הוא ילא אמת , כי נסיעתו אל הרב אבוהב היתה רק מחמת גרוש בני ילא מאשר קבל אגרת רבנות מפוזנא , ולפי זה גם להעדות הה' ריכ"ל הנ"ל אין עוד מקום — , ועיין בם שהגי להוי"א אדות בל ספרו בפרט — . נוסף להדיה נאנו , להזהר יאש הכמי זמנו ומשפת דורו , עד כי בצדק נאמר עליו מטרדני ועד מרדכי לא קם כמרדכי , הוה עני ושפל רוח מאד , ידוה קולא את עצמו : "תיפר לבושים" , (ע' בהקדמתו ללבוש התכלת , וע"ש עוד אדות הרב ר' יוסף הלבן , ומודע ספור מה שקרהו בהוותו אצל הרב אבוהב , יכבר הוא נדפס בסדורי דתפלה) . והתיפר לבושים הזה התהלן עם המדרי מפראג (עין בם' תולדות אנשי שם לדרד"ש אפרתי בשבחו הג' צבי הורש קאליישער) — . ולא ראיתי להארך יותר בתולדתו , ותחתי מקום בזה לאלה אשר בעודם בחן פאר אדרי

הוראדנא, ובפרט בפוזנא אשר שם מנוחתו כבוד.

§ 19) אחרי הגאון בעל הלבושים נודע לנו אב"ד ור"מ אחד אשר היה בעירנו בשם ר' יודא, אך לא עלתה בידינו לדעת מה ממנו, מלבד אשר מצאנוהו בספר גבורת אנשים (והוא שו"ת מהג"מ מאיר כ"ץ אבי הש"ך), ושם בתשובה אחת מהג"מ מאיר כ"ץ להגאון מהו"ר יושיע מקראקא, כתוב בזה"ל: „ושכבר הורה להם זקן האלוף מהר"ר יודא שהיה לראש ישיבה ואב"ד בק"ק הוראדנא".

§ 20) אחרי האב"ד מהר"ר יודא ז"ל, נודע לנו לאב"ד בעירנו הגאון מהו"ר יושיע במהו"ר יוסף הנ"ל, בעל מגיני שלמה ושו"ת פ"י (עיין בהאחרון סי' י"ג), ותולדתו וכל מעשי תקפו כתובים על ספר עיר הצדק תולדות רבני קראקא.

§ 21) מקום הגאון ר' יושיע —כנראה לנו— מְלֵא הגאון מהו"ר יצחק אייזיק בר' אברהם ז"ל, הנודע לנו גם כן רק בשמו, באשר מצאנוהו גם הוא בספר גבורת אנשים הנ"ל, שנשא ונתן עם הגאון מהו"ר מאיר כ"ץ אבי הש"ך —. ומאשר הגאון מהו"ר מאיר ז"ל הרבה עליו תוארים, ראיתי לנכון להעתיק דבריו בזה: „באפוקי שבתא, ברכתא להתחדתא, למנלה עמיקתא פלפולא חריפתא, ריש מתיבתא דמתא ומדינתא, נ"י ע"ה פ"ה וגאון כ"ש מהר"ר אייזק וכו', וחותם שם: כ"ד הכותב בנחץ מאיר אשכנזי כהן, מ"ש כ"ב טבת שצ"ח לפ"ק. והגאון מהו"ר אייזק בתשובתו אליו חותם בזה"ל: ועוד ידי נטויה להשיב למעכ"ת כיד ד' הטובה עלי, ובכן כסא דמר יתגדל ויתנשא בין גדולי רומי"ם, ויפול חבלו בנעימים ועל ממלכתו יאריך שנים וימים, כויעתר יצחק בן א"א הר"ר אברהם זצלה"ה החונה פה ק"ק הוראדנא —. ועל התשובה ההיא השיבו הגאון מהו"ר מאיר כ"ץ בזה"ל: לדזיו ליה כבר בתיה, הוא ניהו האלוף חרב שולף לקבל אלף ילף ומילף

אריה דבי עלאה קרא' ליה תנא' חולקי' זכאי ביד דבר יוחאי כבוד מוהר"ר אייזק יחן וכו' , וחותם שם : וד' יוסף לו שנות חיים ויתן סכ"ת רחמים גמורים , למען יאריך ימים על ממלכתו לדור דורים , מאיר אשכנזי .

§ 22) אחרי הגאון מהו"ר אייזיק ז"ל , כהן פאר בעירנו הגאון מהור"ר חיים חייקא , אחי הגאון מהו"ד יהושע משה אהרן [בני הרב מהו"ד שמואל שווארץ , גיסו של הגאון מהו"ר יושיע בעל מגיני שלמה הנ"ל , (עיין גאון צבי בהקדמתו)] אבי הגאון מהו"ר צבי סנ"ל הורוויץ אב"ד דנ' גלילות דמדינת זאמוט , (ע' שה"ג לחיד"א) , ולא עלתה בידינו לדעת יותר ממנו .

§ 23) הרב הגאון הגדול החסיד מהור"ר משה בהגאון החסיד הקדוש (ע' בם' תפארת למשה בהקדמתו) מהו"ר אברהם מגזע צבי , וחתנו של הרב ר' בנימן פרענקל מירלש מברלין , ישב על כסא הרבנות בעירנו אחרי הגאון מהו"ר חיים חייקא (כנראה לנו) והיה ר"מ בה — , חבר ספר תפארת למשה , הנודע , על טור יו"ד ובית יוסף והט"ז והש"ך — . ומתולדתו נדע , כי היה בן בתו של הגאון רשכבה"ג רבי ר' העשיל , ומצד אביו היה בן בנו של הגאון ר' יעקל , (שהיה אביו של הגאון ר' אברהם הנ"ל ומחותנו של הגאון רבי ר' העשיל) , בן הגאון ר' שמואל , בן הגאון ר' העלמן , אחי הגאון ר' בצלאל , אבי הגאון מהר"ל מפראג (עיין מגילת יוחסין בתולדות ר' העלמן) — . ומיוצאי חלציו נודעים לנו : בנו הרב ר' חיים , הנזכר בהקדמת ס' תפארת למשה , ובתו שהיתה אשת הגאון הגדול מהו"ר ברוך ראפופורט אבד"ק פיזרדא — . מלבד הס' תפארת למשה הנ"ל הנדפס , נשארו ממנו בכתובים ספר תפארת למשה על אבן העזר , וחדושים רבים על הש"ס , (ע' בהקדמת ספר נר תמיד על כריתות

להרה"נ מהו"ר ברוך בענדט אב"ד דזאבלודאווע, שכותב שם בזה"ל: וכשהייתי ר"מ ודרשן בק"ק הוראדנא, בא לידי גמ' כריתות של הגאון הגדול מאור הגולה מהו"ד משה זל היה אב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל בעל תפארת למשה וכו'). ונפטר הגאון ר' משה זל בעירנו, ומצבה אתת לו ולאשתו הרבנית, וז"ל:

פ"נ

הגאון החסיד

רבן של בני הגולה

מהו"ז משה בהחסיד

הגאון מ"ה אברהם

זל מגזע צבי ביום

י' אייר ת . . . ל'

ואשתו הרבנית חסו'

מפורסמת מ' נחמה

בת הרבני מ' בנימן זל

כ"ד אדר ראשון . . . .

---

§ 24) בזמן ההוא, אתרי הגאון בעל תפארת למשה, כהן פאר בעירנו בתור אב"ד הגאון ר' שמחה הכהן ראפופורט, בן הגאון ר' נחמן ראפופורט אבד"ק דובנא רבתי — . הגאון

הזה היה מקודם אב"ד בק"ק לובלין, ומשם נקרא לשרת בקדש בעירנו, אך כעבור שנים אחדות נקרא מעירנו להיות אב"ד בק"ק לבוב, ובנסעו מעירנו ללבוב דרך עיר שעברשין נפטר שם, ובלבוב נתקבל בנו הגאון המפורסם מהו"ד חיים הכהן ראפופורט.

§ 25) אל כסא הרבנות בעירנו בשנת ת"פ נקרא האב"ד מעיר סלוצק הגאון הגדול מהו"ר ארי' ליב בן הגאון מהו"ר נתן נטע אבד"ק טארניגראד, ותתן הגאון המפורסם מהו"ר זכריה מענדיל אבד"ק בעלזא בעל באר היטב על שו"ע יו"ד וחו"מ — . הגאון ר' ארי' ליב בהיותו עוד אב"ד בק"ק סלוצק היה רבו של הגאון מהו"ר ארי' ליב עפשטיין בעל הפרד"ס, ובשנת ת"פ כאשר נתקבל לאב"ד ור"מ בעירנו, נסע עמו תלמידו ההוא ולמד אצלו ביחד עם בן האב"ד, הגאון מהו"ר זכריה מענדיל אשר מלא אחרי כן מקום אביו בעירנו, ולפי הנראה, נתקבל הגאון ר' ארי' ליב מסלוצק לאב"ד בעירנו ע"י השתדלות אבי תלמידו הנ"ל, ה"ה הרב ר' מרדכי עפשטיין אשר גר אז בהוראדנא, והיה פרנס המדינה, (עיין בס' הפרד"ס הנ"ל בחלק ההספדים, וע' עוד בס' נבורות האר' תולדות הגאון בעל הפרד"ס). מתולדתו נודע, כי היה נקרא על שם אבי חותנו, הגאון ר' אריה ליב אבד"ק קראקא, הנודע בשמו הגבוה, (דסכ הו"ס) בן הגאון מהו"ר זכריה מענדיל מקראקא, אשר היה נקרא בימיו זכריה הנביא — . ומיוצאי חלציו נודעים לנו: בנו הגאון מהו"ר זכריה מענדיל, אשר מלא מקום אביו בהוראדנא, חבירו של הגאון בעל הפרד"ס, והגאון מהו"ר נתן נטע אבד"ק בראד, והגאון מהו"ר יעקב אבד"ק לוצקא בעהמ"ח ס' כוכבי יעקב — . וראיתי להביא בזה את אשר העיד עליו תלמידו הגאון בעל הפרד"ס בהספדו אשר עשה

לו בביהכ הגדולה בהוראדנא , והוא נדפס בספרו הפרד״ס , וז״ל : .... והנה כפטידת אדונינו מורינו ורבינו ארז הלבנון אדיר התורה ארי׳ דבי עלאה בן נט״ע שעשועים שר חמשים ונשוא פנים ויועץ חרשים ונבון לחש וכו׳ כי כלם איתנהו ברבינו הגדול , ואף שהיו מעשיו הטובים בסתר , אבל אנא תלמידי׳ ידענא שלא פשט בגדיו בלילות החול ושינתו היתה על הכסא שישב עלי׳ , ומועטת , ועסקו בתורה וג״ח ידוע לכל , וכו׳ . ונפטר הגאון מהו״ר ארי׳ ליב ביום ה׳ ער״ח אייר שנת תפ״ט , בהנהילו את כסאו לבנו הגאון מהור״ר זכריה מענדיל הנ״ל . (וע׳ מצבתו להלן) .

§ 26) הגאון מהו״ר זכריה מענדיל עלה על כסא הרבנות בהוראדנא בשנת תפ״ט , בהיותו בן כ״ב שנים , ויהי אב״ד ור״מ בה עד שנת תק״ז לפ״ק — . וראיתי כמו כן להביא בזה את אשר העיד עליו חבירו הוא הגאון בעל הפרד״ס , בהספדו אשר עשה לו , והוא נדפם ג״כ בספרו שם , וז״ל : .... והנה לא לדרשא קאתינא אלא למספדא להאי גברא רבה ויקירא , רבי אלופי וחבירי , מיודעי ומכירי , הגאון הגדול המפורסם בדורי , שארי ופארי , ומי יגלה סתרי הצפון בחדרי חדרי , מי גבר בגוברי יתרץ סתרי , אוי לנו על שברנו , ממש כבה נרן של ישראל , תנות צרות לא נוכל וכו׳ , רוח אפינו משיח ה׳ נלכד בשחיתותינו , אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים , ה״ה הגאון המפורסם החריף , המגוח מ׳ זכריה מענדיל בן לאדוננו הגאון המפורסם מו״ה ארי׳ ליב זצוק״ל , (אשר רבינו מוהרא״ל הנ״ל נתקבל להיות אב״ד ור״מ דק״ק הורודני בשנת ת״פ לפ״ק ומלך עד שנת תפ״ט ל׳ , ונשבה ארון ה׳ באותו שנה , ובנו הגאון מ׳ זכריה מענדיל הנ״ל למד עמי יחד אצל רבינו אביו הגאון הנ״ל מעת התונתי שנת ת״פ ל׳ שבאנו יחד מק״ק סלוצק , הגאון

מו"ה ראי"ל וכל ב"ב על רבנותו , ואני מחתונתי , עד שנת תפ"ט הנ"ל , ובשנת הנ"ל נעשה הרב הנ"ל מ' זכריה מענדיל בן כ"ב שנים , ובאותו שנה ראו אנשי ק"ק הורודני שמילא מקום אביו הגאון הנ"ל , כי פרסמתיו תורתו ותריפותו ובקיאותו ויראתו , וקיימו בו והכהן המשיח תחתיו מבניו וגו' וקבלוהו להיות אב"ד ור"מ ג"כ תחתיו , ושמחתי כעל כל הון , ואמרתי אליו סימנך נגילה ונשמחה ב"ך , בהיותו כ"ב שנים , ומלך עד שנת תק"ו ל' שבהם טוב שנים , והיה בן ל"ט שנה במותו , ונשבה ארון ה' מוצאי ש"ת , ובאה השמועה לא טובה אלינו מק"ק הורודני בפ' נח) , מי מביא לנו תמורתו , וינע בל"ט שנין מה שלא יגע תלמיד ותיק במאה שנין וכו' — . ונפטר הגאון מהו"ר זכריה מענדיל זל , בלא בנים , במוצאי ש"ת שנת תק"ו לפ"ק , ומנוחתו אצל אביו ואמו ואמו וקנתו , ומצבה אחת לכלם , וזה נוסחה :

פ"נ

בשנת תפ"ט ער"ח אייר הרב
הגאון מ' א' ליב אב"ד דקהלתנו
ואצלו אשתו הרבנית מ' שרה
ולמראשותיו אמו הרבנית
מ' מיריל ולצד מרגלותיו
בהפסק קנה בנו הגאון הי"ה
מ' ז' מענדיל אב"ד דקהלתנו .

תנצב"ה .

המצבה נעשתה לא בדיוק ובאין סדר ומשטר, כי רק הנאון ר' ארי' ליב נפטר ער"ח אייר תפ"ט, וכבר ידענו כי בנו הנאון ר' זכריה מענדיל נפטר במוצאי ש"ת תק"ו, וכפי הנראה לא הציבו בהוראדנא מצבה על האב"ד ר' ארי' ליב זל במשך שבע עשרה שנה ויותר! — כן לפלא בעינינו כי לא נזכר בהמצבה רק זמן פטירת ר' ארי' ליב לבד, וזה יעיד כי רק צלמות ולא סדרים הי' בהוראדנא בימים ההם, וכזה יספר לנו גם הגאון ר' ארי' ליב עפשטיין, חבירו של הגאון ר' זכרי' מענדיל ז"ל, בספרו הפרד"ס, והנני להביא את דבריו הדם: ... וזה יצא ראשונה הדרוש הראשון שדרשתי בק"ק הורודני בבהמ"ד והעמדתיו ע"ד הפסוק כי נר מצוה וגו' ונטלתי רשות מהרב המגיד מ' המפורסם בחסידות מ' מנחם מענדיל סג"ל זצוק"ל שהיה מגיד שעור ג"כ בבהמ"ד הגדול בחדר שהיה בו בה"כ לחייטי' ולתתפלל כוותיקין ביום השבת קודש אחר מנחה, ואני התחלתי להגיד קודם מנחה כמפורש בגמ' אין קובעין מדרש מן המנחה ולמעלה, ובא הרב המ"מ ג"כ לשמוע השעור שלי, וכמה גדולי הקהלה, עד שלא היה הבהמ"ד יכיל אותם והוכרחו לעמוד בכל העזרות בהמ"ד משני צדדים ממזרח ודרום בין החומות עד שעמדו מבארץ סביב בהמ"ד אף שהייתי למעלה בעלי' אף עפ"כ היה נשמע קולי למרחוק בעזה"ש, וזה היה החלי בעזרת צורי ונואלי וכו', יעקב אבינו אמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלקים, לפרש זה הקרא נקדים מאי דנרסינן במסכת שבת (יד ל ע"ב) רב סקמי דפתח להו לרבנן אמר מלתא דבדיחותא, ובדחי רבנן, וכו', והנה לפרש הפסוק שהתחלנו, אימא מלתא דבדיחותא, דרך הלצה, אף כי כל ליצנותא אסירא וכו' שע"י ההלצה שאגיד יצא תוכחת מוסר גדול,

וכשתחכם ישב ודורש והעם שומעים ומקבלים תוכחתו הקב"ה מכפר עונותיהם וכו', והנה אחזבי אחי ורעי הלא אתם רואים בעיניכם שכותלי בית המדרש נוטים ליפול, כי הבהמ"ד דק"ק הורודני יצ"ו עשוים ארבעה כתלים ארוכים מבחוץ שנבנו ביחד ובתוך החלל נמצאו שלשה כתלים קטנים סתם כמין קף סמוך לכותל צפון הגדול שנמצאו אחיכ לכותל צפון ומשלש רוחות סמזרח ומדרום וממערב יש חלל גדול בין הכתלים שמבחוץ ובין הכתלים שמבפנים, ונפרדו השלש כתלים הקטנים כמין קף הנ"ל מן כותל הגדול של צפון, והיה חלל גדול בין שני הכותל הקטן שבמזרח ועובי הכותל שבמערב לבין כותל הגדול הארוך שבצפון כמעט רבע אמה וחצי רבע, וסתמו בטיט ולבנים, וכשנטו הרבה כל השלשה כתלים שמבפנים ליפול, רחמנא ליצלן, לצד דרום, צוותה האשה הגדולה הרבנית הנ"ל (לא מצאתי שמה בספרו) לסמוך הכתלים ע"י נסרים דקים סמוך לכל כותל מצד דרום לכותל דרום הגדול, ושני עצים שקורי' לטי"ש נמצאו לכותל א' מצד זה ולכותל הגדול מצד השני, ועיני רואות ולא זר והסתכלות א"צ ראי' שהלטי"ש מחמת כובד השלשה כתלים שמבפנים נתעקמו עד שכמעט נעשו כחצי עגול ועומדות בסיוע שאין בו ממש, ואין ספק אצלי שזכות הרבנית הנ"ל שסמכה אותם הוא מעמידם, כמו שאמרו כותלי בית המדרש יוכיחו (ב"מ דף נ ע"ב), ולולא זכותה כוודאי שהכתלים היו מן הנפילים ח"ו, וכן עיני רואות ועיני רום מעלתם שמקום שהתפללנו תפלת ותיקין אצל הרב המגיד משרים מולפים ונוטפים שם המי נשמים, כי נשברה התקרה העליונה שעל העליה שעלי' והגג נקוב בכמה מקומות ומחמת נובהו אי"א לתקנו כ"א ע"י הוצאות גדולות, ומשם זלגו עיני דמעות על זה ועיני כל השומעים באמרי הזו העיר

בלילת יופי הר אדני, אשר בעת נסיעתי מכאן לדור בק"ק קלוריעא הי' בעיר הזאת תורה וגדולה במקום אחד, קצינים אדירים הידועים ומפורסמים, והי' הבה"כ והבהמ"ד בתכלית היופי והחיזוק, ובעוה"ר תכף אחר נסיעתי מכאן נולד הע"ש ר"ל ע"י הידוע שעמדו בסכנה הגאון דקהלתנו יצ"ו והקצין המפורסם מהו' זלמן בר' חיים שעקר כעת דירתו מכאן וכמה אנשים גדולים שישנו בכאן בשנת תצ"א, ונתקיים בפני העיר כי תצא למלחמה על אויביך, ובעוה"ר גבר האויב עד שנתמוטטו נכסי בעלי בתים וירדו מנכסיהם, והוכרחו ללוות עד רבבות גדולות מלבד שארי צרות צרורות צרה אל צרה נגשת ווי להסרון כים, והעיקר כי אין משגיח על בית מקדשנו מעט בגלות המר והנמהר הזה לפאר בית אלקינו, ואין מי שיעשה על הצדקה ע"י קהלות ישובים הסרים למשמעתנו ועניים מרודים יבאו בית בעוה"ר, ע"כ אהו' אחינו בני ישראל, שימו לבבכם על זאת, ואין זאת אלא תורה, שנא' וזאת התורה, ואין התורה מתקיימת אלא בבית המדרש, ומי יכנים עצמו בסכנה עצומה שהכתלים מטי' ליפול ח"ו, רק זכות המעמידם גורם שאנחנו סומכים על הגם. אבל שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם, וא' מהם ההולך תחת קיר נטוי, בכן תסכימו דעתכם הרמה לתקן בכל היכולת —.

והנה ידוע לכל שכל איש שורר בביתו לתקן כל איש את ביתו ולבנותו בתכלית היופי, כאשר עינינו רואות כל עיר על תלה בנויה ועיר האלקים מושפלת וכו' וכן כל בית נקרא עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' ובית אלקים מקדשנו מעט מושפלת וכו' כי כן אמרו חז"ל קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא, וזהו שהתחלתי לשון הקרא דאמר יעקב אבינו, אף כי ח"ו אין זה דרכי תורתנו הקדושה הגלוי' ומתפרשת

בפרד"ס להיות בה ה"ו דרך הלצה, רק שאני אומר לשון הקרא, וכמו שסמכו חז"ל וכו', כן מזקנים אתבונן ואומר: מה נורא המקום הזה, שאני מתירא מאד שהוא מקום סכנה, ומדוע לא נתקן, ומשיב אין זה כי אם בית אלקים, שאלו היה בית אחר היה הבעה"ב מתקנו, משא"כ בית אלקים שהוא קדרא דבי שותפי לכן לא נתקן, ובדחי רבנן. ע"כ —.

והנה לא נודע לנו עתה דבר הע"ש שהי' מסנו בסכנה הגאון ר' זכריה מענדיל (אשר לפי חשבון השנים היה הוא אז האב"ד בהוראדנא) ויתר האנשים, כעדות הגאון בעל הפרד"ס, אך כבר יודעים אנחנו תוכן העלילות שנולדו בעירנו בהיותה תחת ממשלת פולין.

§ 27) אחרי הגאון מוה"ר זכריה מענדיל ז"ל נתקבל בשנת תק"ו לאב"ד ור"מ בהוראדנא הגאון החסיד מוה"ר יחיאל מרגליות זצ"ל. ממנו נדע ברור רק זה, כי גר מלפנים בעיר קראקא (עיין בשו"ת תשובת שמואל להגאון מהו"ר שמואל אב"ד דאמדור), וכפי המספר בעירנו, יצק מים על ידי הבעש"ט, וע"י היה לאב"ד בעירנו, (בשבחי הבעש"ט ובקהל - חסידים יספר, כי הבעש"ט בעצמו הוליכו לישבו על כסא הרבנות בעירנו, ועי' תולדות בעש"ט לבעל הקול), ונמצאו ממנו תשובות משנת תק"ו שחותם שם: יהיאל מרגליות חונה בק"ק הוראדנא והגליל, והיא השנה הראשונה לשבתו לאב"ד בה, (עי' בשו"ת נבעת שאול להגאון מהו"ר שאול אבד"ק לאמז) —. ונפטר הגאון מהו"ר יחיאל ז"ל ביום הוש"ר שנת תקי"ב לפ"ק, ונוסח מצבתו הוא מעט הכמות ורב האיכות, וז"ל:

פ"נ

איש אלקים קדוש

הגאון החסיד

המפורסם כבוד מו׳
יחיאל ז׳ל אב״ד
ור״מ דקהלתנו ביו׳
הושע׳ תקי״ב לפ״ק
תנצב״ה.

§ 28) על כסא הרבנות בהוראדנא אחרי הגאון מו׳ יחיאל ז׳ל, ישב הגאון המפורסם מהו״ר משה יהושע הורוויץ סג״ל, (אחי הגאונים המפורסמים מהו״ר אלעזר אבד״ק בראד, ומהו״ר מאיר אבד״ק טיקטין, אבי הגאונים מהו״ר יוקיל אבד״ק אה״ו ומהו״ר צבי הירש אבד״ק טשארטקוב, אבי הגאונים מהו״ר נחום ומהו״ר שמעלקא ומהו״ר פנחס בעהמ״ח המקנה והפלאה), בן הגאון מהו״ר שמואל שמעלקא סג״ל, בן הגאון מהו״ר יהושע הארוך, בן הגאון מהו״ר פנחס הלוי הורוויץ, ניסו של רבינו הרמ״א ז״ל — . הגאון ר׳ משה יהושע היה אחד מהגאונים המפורסמים בדורו, ושמו היו מפארים ומהללים בהלולא דרבנן קשישאי, ונמצאו הסכמותיו על ספרי גאוני דורו, כמו על ספרי הגאון ר׳ ארי׳ ליב עפשטיין מקאניגסבערג, (בספרו הפרד״ס נמצאו גם תשובות מטנו) בין הסכמות הגר״א מווילנא, הגאון ר׳ יהונתן אייבשיטץ והגאון הנעלה ר׳ שלום מטיקטין, (בספר דרכי נועם מהגאון מהו״ר שמואל מקאלווריעא נדפסה הסכמתו בראש, לפני הסכמות הגר״א מווילנא ויתר הגאונים), והוא עמד לימין צדקו של הגאון ר׳ יהונתן בעת המחלוקת שפרצה בינו ובין הגאון יעב״ץ, ויקח חלק בהועד הגדול שהיה אדות זה בעיר יערסלב באסיפת ראשי בני ישראל גאוני ומנהיגי ד׳ ארצות, אשר שרפו אז לעיני כל העדה את

הקונטרוסים אשר הדפיסו מתנגדי הגאון ר' יהונתן ביום ג' ב' מרחשון שנת תקי"ד לפ"ק, ומשם מלֵא את דברי הנאספים במכתב מיוחד אשר כתב להגאון ר' יהונתן, אשר בו במקום גדולתו ימצא הקורא גם ענוָתו, וז"ל המכתב: קטונתי מהיות לאיש בין אנשים רמי הקומה המאה"ג גאוני מדינות פולין ושקלו וטרו במאזני שכלם, הלא בהבערה ללהב יצאה ספרי מירום אשר לא נודע מבטן מי יצאו הדברים דברי רוח שקייסתי מסברא, כי לא ננע בזה הרוצים וכך דרכם של כת המתלוצצים ובראותם הרים מתרוצצים שמחים לאיד ודצים, ולא על המלגלגים יש לתמוה כי זה דרכם בכל למו להתלוצץ כמעשה הקוף, אך התמיה יתמהו על גדולי חקרי לב איך השנאה קלקלה השורה שלא יתנו דומיה לריק ומבוער ומה לתבן את הבר, הלא זה האיש מרגיז הארץ ממקומה ברב חריפתו ובקיאתו, מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, כל מה דאת משבח לי' וכו' תהלתו וחסידתו באיים יספרו תלמידיו מלא הארץ דעה כמים לים מכסים, ויהונתן גבר דעוותן הקצר קצרה ידו לתבוע עלבונו בחרוזים ומליצות ולקבוע בכוון בדפוס, אך מחכמה לא שאל את זאת —, וכהדין גרמיזא הבא באחרונה מלאתי דברי הגאונים המפורסמים הנ"ל מה נמרצו אמריהם להדוף ולרדוף את כל פה דובר נבלה בכבוד הגאון הנ"ל וכל כותבי שטנה ולהלאה בל ישאו את שפתם ישתתקו ויסברו פי דוברי שקר. הכ"ד הנחוץ עלי דרך מקום מוכן לשבתו בק"ק הוראדנא והגליל יצ"ו. יום הנ"ל. משה יהושע הלוי הורוויץ.

והנה אין לנו ידיעה מתי נתקבל לאב"ד בעירנו, אם מיד אחרי מות הגאון מהו"ר יחיאל ז"ל, או בזמן מאוחר, אך מלשון דבריו שחתם במכתבו הנ"ל: „הנחוץ עלי דרך מקום מוכן לשבתו בק"ק הוראדנא",

נראה, כי עוד נסע אז בפעם הראשונה לשבת על כסא הרבנות בה, אחרי אשר קבל כתב רבנות ממנה, ובעברו דרך ישרסלב לקח חלק בהועד הגדול, ומשם נסע להוראדנא, וקצת ראיה גם מזה שלא חתם במכתבו ההוא: "ההונה בק"ק הוראדנא" ונפטר הגאון ר' משה יהושע ז"ל בעירנו, ומנוחתו אצל הגאון ר' יחיאל ז"ל, ולא נודע זמן פטירתו, כי ציוני הפרט אשר על המצבה כבר נמחקו, וז"ל מצבתו:

פ"נ

הרב הגאון המפורסם
זקן יושב בישיבה אב"ד
ורי"מ ומ"צ דקהלתנו ה"ה
מורינו והבינו מ' משה
יהושע בהגאון מ' שמעלקא
סג"ל הורוויץ זצ"ל ביום
א' ..... ניסן בשנת
ויהי אחרי מות משה
עבד ה' לפ"ק

תנצב"ה.

הגאון ר' משה יהושע הניח אחריו בן כרעא דאבוהי, ה"ה הרב הגאון הגדול מהו"ר אליעזר הלוי הורוויץ זצ"ל, והיה אב"ד ומ"צ בק"ק מיר. (ע' בהקדמת ס' מראות הצובאות להגאון מהו"ר משה זאב מבייאליסטאק).

§ 29) מקום הגאון ר׳ משה יהושע ז״ל מלא הגאון מהו״ד אליעזר בסהו״ר צבי הירש ז״ל, — הגאון הזה היה מקודם אב״ד בק״ק אורלע, ואחרי כן עזב את משרת הרבנות שם, ויהי כאחד מדייני קהלתה, ובנו הגאון מהו״ד תנחום מלא שם מקומו, אך באחרונה קבל ר׳ אליעזר את רבנות הוראדנא, אחרי אשר שלחו לו אגרת רבנות מק״ק מעזערימש ולא קבל — . והוא היה גדול ומפורסם בדורו מאד, נשא ונתן עם גאוני דורו, וחבר חבורים רבים גדולי הכמות והאיכות: מהדורא קמא ובתרא על כל הש״ס, ספר גדול על הרמב״ם, חבור גדול על טור או״ח, הגהות מדויקות וחדושים בכל מפרשיו, והם בכתובים (עי׳ קריה נאמנה). ועלה לשמים בשנת תקנ״א, (בס׳ קרי׳ נאמנה כתוב, שנפטר בשנת תקנ״ו, ומעות הוא, כי מקום מנותתו הוא בחצר מות היושן, אצל הגאון ר׳ משה יהושע, וכבר משנת תקנ״ג הובילו אל חצר מות החדש, ומלבד זה נודע לנו ברור, כי בשנת תקנ״ב היה כבר הגאון ר׳ בנימן ברודא אב״ד בהוראדנא). וממצבתו מצאנו רק חציה העליונה מונחת אצל קברו, אשר עליה תרותים הדברים האלה:

פ״נ

הרב הגאון מופת
הדור זקן זה שקנה
חכמה נ״י ע״ה פ״ה
אדמ״ו המפורסם
אב״ד דקהלתנו
מ״ו אליעזר

וללה״ה.

§ 30) על כסא הרבנות בהוראדנא אחרי הגאון מהו"ר אליעזר ז"ל ישב הגאון מהור"ר בנימן ברודא, בן הגאון מהו"ר אהרן ברודא אב"ד דקאלווריעא, בן הגאון מהו"ד חיים ברודא, נין ונכד להאשל הגדול הגאון המפורסם מהו"ר אברהם ברודא בעהמ"ח אשל אברהם — . הגאון מהו"ר בנימן ברודא ז"ל, הוא האב"ד האחרון בהוראדנא, ועמו נחתמה הרבנות בהוראדנא, עד היום הזה, מפני המחלוקת הידועה אשר פרצה אז בזעם על אדות רבנות הוראדנא בין הנוטים אחרי הגאון ר' בנימן ברודא ז"ל, ובין הדבקים בהגאון מהו"ר תנחום ז"ל בן האב"ד הגאון מהו"ר אליעזר ז"ל, אשר עוד בחיי אביו היה לראב"ד בעירנו, והדברים ארוכים — . והגאון מהו"ד בנימן ברודא ז"ל נבחר לאב"ד בעירנו גם ברצון המלך פאָניַיאטאָווסקי אשר תתם א"ע בכתב ידו על כתב הרבנות שלו — . והוא היה גדול בדורו מאד, כי נוסף להדר גאונו, ברכהו ה' בהון ועושר, והיה נושא ונותן ומתחתן עם כל גאוני דורו — . משלשלת יחוסו נודַע: כי אָבִי אביו הגאון מהו"ר חיים ברודא היה אב לשלשה בנים גדולים, והם: הגאון המקובל מהו"ר אברהם ברודא אבד"ק סערהיי, חבירו של הגר"א מווילנא בחכמת הקבלה —, הגאון מהו"ר אהרן ברודא אב"ד דקאלווריעא, והגאון החריף מהור' יצחק ממייצד אשר היה סגי נהור, ונקרא ר' יצחק חריף, והיה נושא ונותן עם הגאון ר' משה יהושע אב"ד דעירנו — . ואביו הגאון מהו"ר אהרן ברודא הנ"ל אב"ד דקאלווריעא היה אב לששה בנים אשר חמשה מהם היו נדולי הדור: הי"ה: הגאון הצדיק הנביר מהו"ר בנימן ברודא ז"ל אב"ד דעירנו והגליל, הגאון מהו"ד דובער אב"ד דואבלודאווע, הגאון הצדיק הנביר מהו"ר ארי' ליב ברודא אב"ד דקאלווריעא, בהיותו ממלא מקום אביו, הגאון הגדול מהו"ר צבי הירש

ברודא אב"ד דמאלאנט, והרב הגדול הגביר המפורסם מהו"ר יוסף ברודא מטיקטין. ומיוצאי חלציו של הגאון מהו"ר בנימן ברודא זל, המפורסמים המה: בנו הגאון הגביר מהו"ר חיים ברודא זל, בעהמ"ח ספר תורה אור ודרך חיים, ותתניו לוקחי בנותיו, ה"ה: הרה"ג מהו"ר פנחס בן הגאון המפורסם מהו"ר יוסף אב"ד דק"ק פאזען, הנודע בשמו ר' יוסף הצדיק, חתן הגאון הנעלה בעל נודע ביהודה, והשני הוא הגאון המפורסם מהו"ר יהושע העשיל אשכנזי ז"ל אב"ד דלובלין —. ונפטר הגאון ר' בנימן ברודא ז"ל ביום ב' ער"ח אלול שנת תקע"ח לפ"ק, ומקום מנוחתו בבית הקברות החדש בעירנו, וז"ל מצבתו:

פה נטמן הרב הגאון
הגדול המפורסם מהו'
בנימן ברודא זללה"ה
אב"ד דק"ק הוראדנא
ונפטר ביום ב' ער"ח
אלול תקע"ח תנצב"ה.

יתר גדולי עירנו .

§ 31) הרב הגאון החסיד מהו"ר יעקב טרפא (?) נודע לנו ע"פ מצבתו אשר מצאנוה שבורה ואותיותיה נמחקות ומקוסה יעיד כי כבר עברו עליה כמאתים שנה , וז"ל :

פ ה

נטמן הגאון
הרב החסיד
מהור"ר יעקב
טרפא זצל"ה
. . . ניסן כי
אתה . . . לפ"ק .

§ 32) האלוף הראש מהו"ר טודרוס זצ"ל , נודע לנו ג"כ רק ממצבתו אשר השורה העליונה בה כבר נמחקה כלה , וז"ל :

. . . . . .
האלוף הראש
מהור"ר טודרוס
זצ"ל יום ג' התשרי
תנ"ד לפ"ק .

§ 33) . . . . הגדול הישיש מהור' אלישע בהרב המא' הג' מויה אברהם ז"ל, וז"ל מצבתו :

. . . . . הגדול

הישיש מויה

אלישע בהרב

המא' הג' מויה

אברהם ז"ל ביו'

ג' ט"ו תמוז

תקט לפ"ק

ת נ צ ב ' ה .

§ 34) החסיד המפורסם מוהר"ר רפאל במהו' יהושע . . . . ז"ל, וז"ל מצבתו :

פ "נ

ההסיד המפורסם

מוהר"ר רפאל

במיו יהושע . . . .

ז"ל ביועשי"ק י"ט

חשון תקי"ד לפ"ק

ת נ צ ב ' ה .

§ 35) הרבני הישיש מ"ו חיים . . . . בהרב הגאון מו"ה שם . . . זצ"ל , וז"ל מצבתו :

פ"נ

הרבני הישיש

מ"ו חיים . . . .

בהרב הגאון מו"ה

שם . . . זצ"ל ביועש"ק

כ"ב תמוז תק"ד

§ 36) הישיש הרבני והטפסר מהו"ר צדוק במהו"ר אברהם ז"ל , וז"ל מצבתו :

צדק

לפניו יהלך

הה' הישיש

הרבני והטפס'

מ' צדוק במו"ה

אברהם ושבק

חיים לכל חי

ביו"ה ט"ז מבת

תקכ"ב לפ"ק

§ 37) הרבני הראש המפורסם מהו"ר צבי הירש במהו"ר מרדכי הלוי זצ"ל ממשפחת עפשטיין , היה גדול ונכבד מאד בעירנו , וממנו הסתעפה משפחת עפשטיין בהוראדנא , ומצאתיו חתום על ההסכמה כוללת שנתנה בעיר זעלווא ביומא דשוקא ה' אלול תקכ"ח על ספר הפרד"ס לאחיו הגאון ר' אריה ליב מקאנינסבערג — . נפטר ביום ב' לחג הסוכות שנת תקל"ג , וז"ל מצבתו :

פ"נ

איש תם וישר שלשלת
היוחסין הי"ה הרבני הראש
המפורסם מ"ו צבי הירש
במ"ו מרדכי הלוי זצ"ל
ממשפחת עפשטיין
נפטר ביום ב' לחג הסוכות
תקל"ג לפ"ק תנצב"ה .

§ 38) הרבני הראש המפורסם שלשלת היוחסין מהור"ר מרדכי במהור"ר יהושע עפשטיין , וז"ל מצבתו :

פ"נ

איש אפרתי
מאנשי אמונה עלה
לשוכן מעונה הי"ה הראש

ע"ק ע"ה שלשלת היוחסין
הר' מרדכי במ' יהושע נשיא
הלווים ממשפחת עפשטיין ז"ל
א' ר"ח מבת ת"נ צ"ב ל"ה לפ"ק

§ 39) הרבני המופלג אי"א הקדוש מהו"ר אלעזר במ' שלמה נהרג על קדוש ה' (עי' ח"ר הערה ח') ביום ה' ז' סיון ב' דשבועות תק"נ, ועצמותיו מצאו מנוח למחר ביום ו' עש"ק א"ח ח' סיון, ומצבתו מונחת על חצר מות הישן אשר שם קברו, ולא נודע עתה מקומו, וז"ל מצבתו:

פ"נ

ה"ה הרבני המופלג
אי"א מו"ה אלעזר
הקדוש במ' שלמה
ווערבלאווער זל
שנהרג ונשפך דמו
על קדוש ש' ברבים
יום ו' עש"ק א"ח ח'
סיון תק"נ תנצב"ה.

§ 40) הרב הגאון החסיד האמיתי המקובל האלקי, צדיק יסוד עולם המפורסם מהור"ר אלכסנדר זיסקינד במהור"ד משה זצ"ל, בעל יסוד ושרש העבודה. שם האיש המורם מעם הלזה, נודע למדי בכל תפוצות ישראל, צדקתו וחסידותו ומדותיו הנפלאות גלויות בשער בת רבים, כמוהו לא היה אדם בדורות האחרונים אשר עבד את ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, ומעלת התנא ר' עקיבה, אשר כמוהו גם הוא הצטער עליה כל ימיו שלא באה גם לידו לקיימה, היא האחת אשר חסרה לו —. הקורא בספרו יסוד ושרש העבודה יבין קצות דרכי האיש הנעלה הזה, אך יתר דברי גבורותיו וכל אשר עשה, ואשר הרְוָה את ה' בתודות ותשבחות יראה הקורא בצוָאתו הנפלאה —. מלבד הצוָאה ההיא הנדפסה נשארה ממנו בכתובים עוד צוָאה קטנה אשר כתב באהרונה, ושם בין יתר הדברים הנפלאים, צוָה שיקבריהו בטלית עם ארבע ציצת, ולא כהמנהג לפסול אחת מהציצת, והנה כאשר נפטר שאלו את הרב הגדול מהו"ד דניאל ז"ל המ"ץ מהוראדנא, אם לקיים צוָאתו בזה, והשיב, כי לאחר לא היה מניה לקיים צוָאת המת ולשַנות ממנהגו של עולם, אך על החסיד הצדיק בעל יושי"ה איננו רוצה להגיד דעתו, וְיָרֵא הוא לעבור על רצונו, וצוָה לעשות לו כצוָאתו —. ויהי בהוריד אותו אל קברו אשר כרו לו, הנה התבבה אחת מהציצת בהיתידות אשר שָמו בקברו להציע עליהם מלמעלה סדין, (ולא קרשים כנהוג, והי' סדין של פשתן עשוי על יתידות כמין ג' מעלות, כי כן צוָם), ונפסלה, ולא נתקיימה מחשבתו של אותו צדיק. (כן יספר תלמידו הרה"ג מהור"ד העשיל ריינעס מהוראדנא בההערותיו להצוָאה ההיא, ועי' בס' עליות אליהו הערה קי"ט, ושם יספר כי גם הגר"א ז"ל צִוָה שיקבורהו בטלית מצויין, ומפני קבה אחת לא נתקיימה גם מחשבתו). ונפטר

החסיד ר' זיסקינד זצ"ל ביום ה' ח"י אדר שני שנת תקנ"ד לפ"ק, ומקום מנוחתו בחצר מות החדש בעירנו, וסביב קברו מקום פנוי ד' אמות מכל צד, ושתי מצבות הוצבו לו לצד מראשותיו ולצד מרגלותיו עם האותיות מבפנים, כאשר צָוָה — . ובכל עיר ועיר מקום השמועה לא־טובה הגיעה, עשו לו מספד גדול, ורבים מהמספדים באו בספרים. ואלה הדברים החרותים על מצבותיו:

צד הראש

אלכסנדר זיסקינד
במ' משה הנולד
מאשה רבקה עובד
השֵם יתּ"ש ביום ה'
ח"י אדר שני תקנ"ד
תנצב"ה.

ה'ינצ"ת
ד"נקת ינש רדא ח"י
ם"ש ,הקבר הנלוי
ה"שמ הבוע דבע
קחיז רדנסכלא
ב"מ הנלוי
ה"שמ הבוע דבע
קחיז רדנסכלא

§ 41) הרב החסיד מהור׳ צבי הירש במהור׳ אליעזר ז׳ל הנקרא ר׳ הירש רוסעטנער, היה מיחידי סגולה אשר בעירנו, ממשפחת הגאון בעל תבואת שור, ונפטר ביום ג׳ י״ד אדר תק״ס, ומצותתו קרוב לקבר החסיד בעל יושי״ה, וז״ל מצבתו:

פ״נ

מוהר׳ צבי הירש
במו״ו אליעזר ז״ל
ממלון רוסעטנע
ממשפחת תבואת
שור, ונפטר ביום ג׳
י״ד אדר תק״ס
לפ״ק
תנצב״ה.

§ 42) הרב הדיין מהור׳ יהודא במהור׳ נפתלי הירש ליפשיץ מק״ק ראזינאי, היה דיין בקהלתנו, ונפטר ביום ועש״ק ד׳ חה״מ סוכות שנת תקס״ו לפ״ק, וז״ל מַצֵבתו:

פ״נ וז״ה הרבני המופלג
דיין דקהלתנו מ״ו יהודא במו״ו
נפתלי הירש זל מק״ק ראזינאי
ממשפחת ליפשיץ שחל״ח ביום ועש״ק
ד׳ חה״מ סוכות. תקס״ו לפ״ק
תנצב״ה.

§ 43) הרב מהו"ר מנחם נחום בהרב מהו"ר יחיאל מיכל הלוי, מצאתיו חתום בין הסכמות המאורות הגדולים בי דינא רבא דק"ק הוראדנא על ש"ע יו"ד להגר"א ז"ל בימים ה' כ"ה שבט תקס"ו, וז"ל מצבתו:

פ"נ

הרב מו"ה מנחם נחום בהרב מו"ה
יחיאל מיכל הלוי ושבק חיים
לכל חי ביום ש"ק כ' מרחשוון
תקס"ח לפ"ק, תנצב"ה.

§ 44) הרב הגאון העָנָו הצדיק המפורסם מהור"ר דניאל במהו"ר יעקב ז"ל, היה מ"ץ בקהלתנו קרוב לארבעים שנה, הבר ספר המודי דניאל על הלכות מליחה, ולפי עדות הגאון מהו"ר תנחום ז"ל ראב"ד דקהלתנו, בהסכמתו על הספר המודי דניאל הנ"ל, נשארו ממנו יותר משלשת אלפים עלין בכתובים, (עיין בהקדמת הרב בעל פתחי תשובה על ש"ע יו"ד שכתב שם בזה"ל: עוד אָנה ה' לידי כתבי קדש של הרב הגדול החסיד ועָנָו כמהור"ר דניאל זצ"ל שהיה מ"ץ בק"ק הוראדנא וכו'). נפטר ביום ד' שביעי של פסח תקס"ז לפ"ק, ומנו"כ משמאל לקבר החסיד בעל יוש"ה, וז"ל מצבתו:

פ"נ

הרב המאו' הגדו' המפו'
אי"א צדיק ועניו חריף ובקי

מתון ומסיק אליבי דהלכי
מ"ו דניאל במ"ו יעקב
זצ"ל שהיה מ"צ פה קהלתנו
קרוב לארבעים שנים
ונפטר ביו"ד שביעי של
פסח תקס"ז לפ"ק

ת נ צ ב "ה.

§ 45) הגביר הנגיד מהו"ר יוסף יוזיל במהו"ר ראובן כ"ץ רובינאוויץ, זכרו לא נשכח מעירנו עד היום, כי מ ל א כ ת הרפואה אשר ידע, הריסתהו על להיות רואה פני המלך פאנייאטאווסקי ויוצא ונכנס בהיכלו, והיא שעמדה לו לרכוש רכוש ולעשות גם טובות רבות עם אחיו, — נפטר בש"ק יו"ד ניסן תק"ע, ואלה דברי מצבתו:

פה נקבר

האיש העניו הנדיב
הגביר המפורסם מוה"ר
יוסף יוזיל במהו"ר ראובן
כ"ץ זל אשר הי' ידיו
וביתו פתוחה לרווחה
לאביונים ודלים ועשה

טובות לבני ישראל והציל
אותם מגזירות רעות
אצל מלכים ושרים
ונפטר לעולמו בשם טוב
בש"ק יוד· לחודש ניסן ונקבר
ביום א' י"א ניסן הנ"ל תקעיין
לפ"ק לכן בעל הרחמים ירחמהו
בסתר כנפיו לעולמים ויצרור
את נשמתו בצרור החיים.

§ 46) הרב הגאון הצדיק מהו"ר יהושע העשיל במהו"ר ארי' ליב כ"ץ ז"ל, הנקרא ר' העשיל ריינעס, היה תלמיד החסיד בעל יוש"ה (ע' עליות אליהו הערה קי"ט) ודבק במצותיו, והוא עשה הנהות על איזה באורי המשניות להגר"א ז"ל, גם באר את ס' צורת הארץ ותבנית הבית להגר"א, — נפטר ביום ד' ז' ניסן תקע"ג, ומקום מנוחתו מימין לקבר מורו החסיד בעל יוש"ה, ועל מצבתו חרותים וק הדברים האלה:

פה נטמן

איש יהושע העשיל
במהור"ר ארי' ליב הכהן
זכר צדיק לברכה

שנפטר ביום דלית
שבעה ימים לחודש
ניסן תקע"גימל לפ"ק
שנת "ויהי אחרי מות יהושע
תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

§ 47) הרב המאור הגדול איש חמודות מהו"ד שמחה בהרב ר' מרדכי ז"ל, היה מחותנו של הגאון הגדול מהורר חיים מוואלאזין ז"ל, והיה מ"צ ור"מ בקהלתנו, — נפטר ביום ו' עש"ק ה' אלול תקע"ג, ואלה הדברים החרותים על מצבתו:

פ"נ

הרב המה"ג חר' ובקי
המפסר בעל ענוה
ומוסר כל מדה יקרה
וחמודה לא חסר ה"ה
מוה"ר שמחה בהרב
מ"ו מרדכי זצ"ל שישב
על כסא הוראה ור"מ
פה קהלתנו ונפטר ביו'
ו' עש"ק ח' אלול שנ'
תקע"ג לפ"ק תנצב"ה.

§ 48) הרב הגאון הגדול החכם הכולל המפורסם מהור"ר תנחום בהגאון המפורסם מהור"ר אליעזר ז"ל, היה בנעוריו אב"ד בק"ק אורלע מקום מנורי מר אביו הגאון, ובאשר נתקבל אביו לאב"ד בהוראדנא נתמנה הוא לראב"ד בה, ואחרי מות אביו הניח את משמרתו ההיא ואחז בעסקים, וחכמתו עמדה לו למצוא חן בעיני מלך פולין ולעמוד לפני הקיסר החסיד אלכסנדר הראשון, והוא החתום הראשון על התקנה שנעשתה באספה רבה בווילנא ביום ב' ער"ח אלול תקע"ח בהסכמת נבחרי כל הגובערניעס על אדות נסיעת הדעפוטירטע לפעטערבורג, אשר לצורך ההוצאות גזרו אז לקחת את העטרות של כסף אשר נהגו לעטר את הקיטל (קריה נאמנה) — . והניח אחריו קונטרוסים על תנ"ך ע"ד הקבלה. נקראים בשם מנוחת אמת, דרשות בפלפול וחדושי פוסקים להלכה בשם מנוחת שלום, וציונים על הש"ס נפלאים מאד אשר בהקבצם יעלו כרך גדול, נקראים בשם נחמת ציון, (ע' קריה נאמנה בהוספות), נולד שנת תק"ו, ועלה לשמים ביום ג' ט"ו טבת תקע"ט לפ"ק, ואלה הדברים החרותים על מצבתו:

עד הגל הזה ועדה המצבה
כי בה חלקת מחקק ספון בתבה
בה מבוע הדעת הדרת שיבה.

תבל ומלאה כנחל דמעה שטופי
נהי ובכי תשאי אל תתני דומיה
חותם תכנית מלא חכמה כליל יופי

מֵאֶרֶץ חַיִּים נִגְזַר אֶל אֶרֶץ צִיָּה
בֵּאֵר הַתּוֹרָה אוֹר עוֹלָם אֵיכָה יוֹעַם
הֲוֹזֶה שׁוֹכֵב הֲגֵהוֹ וּשְׁפָתַיִם דּוֹבֵב
גֶּפֶן פּוֹרִיָּה פָּרִיו כָּל חֵיק אָכַל יִטְעָם
אֲוֹרוֹ בְּחוּצוֹת שׁוֹטֵט רוּחוֹ סוֹבֵב
נֵצֶר מַדְעִיו לְזֵכֶר עוֹלָם אָמְרִיו נוֹעָם
ה"ה הָרַב הַגָּאוֹן הַג' הַמְפוֹרְסָם מ"ו
תַּנְחוּם בְּהַגָּאוֹן הַמְנוּחַ מ"ו אֱלִיעֶזֶר
זַלְלַה"ה הָאַב"ד דְּפֶה נֶאֱסַף אֶל עַמּוֹ
יוֹם ג' ט"ו טֵבֵת וְכָל בֵּית "יִשְׂרָאֵל" "יִבְכּוּ"

ל פ"ק.

§ 49) הרב הדיין החכם השלם מהור"ד אשר במהור"ד מרדכי וואלקאווישק ז"ל, היה דיין קבוע בהוראדנא, ומצאתיו חתום בין הסכמות המאורות הגדולים בי דינא רבה דק"ק הוראדנא על ש"ע יו"ד להגר"א ז"ל מיום ה' כ"ה שבט תקס"ו, והוא חתום לפני המ"ץ ר' דניאל ז"ל — . וראיתי להביא על אודותיו את דברי הרה"ג מהו"ר משה מזלאטווי אשר כתב בספרו ברכת משה, וז"ל: „תעלוזנה כליותי מישרים בזכרי ימי מלואים שנת השבעים להרב המופלג החכם השלם מו"ה אשר דיין קבוע בק"ק הוראדנא יע"ה במו"ה מרדכי וואלקאווישק זצ"ל, ער"ח ניסן תקע"ג והסי' וזה מטה אשר לפ"ק, שנים כמה ישב בתענית יום יום, קיים

והגית בו יומם ולילה וגו', בכל ער"ה השלים תנ"ך וסדרי משניות כלם, בכל זאת מראהו כמראה מלאך אלהים, שפתותיו שושנים, פאת ראשו וזקנו ככסף מזוקק, כי חכמת אדם תאיר פניו — . ביום המלואים התאספו יחד יוצאי חלציו עד גם דור רביעי, צפו קירות ביתו בנרות, העלה מחכמי העיר על ראש שמחתו, גם אנכי הקטן שבכלם נקראתי אל שולחן גבוה הזה, ויחד כלם התעלסו באהבים; כבואו מבית המדרש אחר תפילת ערבית, טרם טעם מאומה אחרי התענית, סיים תנ"ך ומשניות (כמשפטו בכל ער"ח), ש"ס בבלי, ירושלמי, ספרא, ספרי, רבות, תנחומא, ילקוט וספרי זהר וכמעט כל התורה כלה, ככלותו לגמור כל אלה, ישבנו כשתילי זיתים סביב לשולחנו, כלם במלבושי כבוד, והוא עטוי בגדי משי לבן מכף רגלו עד ראשו, כמה הלכות נתחדשו באותו הלילה, כללו של דבר, מעין עה"ב היתה העבודה הזאת אשר הכינו" — . ונפטר הדיין ר' אשר ז"ל ביום ב' כ"א סיון תקפ"ב לפ"ק, וז"ל מצבתו:

פ"נ

הרב הדיין
המפורסם הזקן
זה שקנה חכמה
מ' אשר ב"מ מרדכי
ז"ל שנולד לפרט
"אשר" ונפט' בשם
טוב ביום ב' כ"א סיון
תקפ"ב ת נ צ ב"ה.

דִּבְרֵי הרב ר׳ משה מזלאטווי הנ״ל אינם מתאימים עם לשון המצבה, אשר בה נאמר כי נולד לפרט אֹשֶׁר, והוא תק״א לפ״ק, והוא יאמר כי בשנת תקע״ג נמלאו לו שבעים שנה ?

§ 50) הרבני הראש המפורסם שלשלת היוחסין כמהו״ר מרדכי הלוי עפשטיין, בן הראש המפורסם מהו״ר צבי הירש הלוי עפשטיין, (אחי הגאון החסיד מקאניגסבערג), היה מיקירי קהלתנו, חתנו של הרה״ג מהור״ר נתן אב״ד דק״ק פרעג, ונפטר יום ב׳ כ׳ שבט תקפ״ב לפ״ק, וז״ל מצבתו :

פ ״ נ

ה״ה הרבני הישיש
הראש המפורסם
שלשלת היוחסין כמ״ר
מוהר״ר מרדכי בהמנוח
המפורסם מ׳ צבי הירש
הלוי ממשפחת עפשטיין
ונפטר יום ב׳ כ׳ שבט
תקפ״ב לפ״ק תנצב״ה .

§ 51) הרב המופלג מהו"ד מאיר יצחק אייזיק במהו"ר חיים קאמינקער, זי"ל מצבתו:

פ"נ

הה"ה הרב המופלג בהורה צדיק
ומוצנע צנא מלא ספרא לא משׁ מאוהל
של תורה יומם ולילה שלשלת היוחסין
בן לי' שנה וחצי במותו מ' מאיר
יצחק אייזיק בי' חיים קאמינקער
תקפ"ה טי"ו אייר תנצב"ה.

§ 52) הרב הגאון הגביר מהו"ר חיים ברודא, בן הגאון מהו"ר בנימן ברודא ז"ל הראב"ד האחרון מעירנו, חבר ס' תורה אור ודרך חיים על הלכות שחיטה, והוא חותנם של הני תרי צנתרי דדהבא, ה"ה: הרב הגאון המפורסם איש האשכלות מהו"ד בנימן קארנגאלד ז"ל, ולהמה"ל הרב הגאון הגביר המפורסם פאר דורנו וצבי עירנו מהו"ר אליעזר לנדא נ"י מהוראדנא בעהמ"ח דמשק אליעזר —. ונפטר הגאון ר' חיים ברודא ז"ל ביום ז"ך שבט תקפ"ז, ומנו"כ אצל אביו הגאון, וז"ל מצבתו:

הוי ארון והוי הודה
כבוד הרב הגאון המפורסם
חו"ב שלשלת היוחסין מו"ה

חיים וצלל״ה בהרב הגאון
מוה״ר בנימן ברודא וצלל״ה
אב״ד דפה את האלהים התהלך

בארצות החיים ביום ז״ך שבט שנת תקפ״ז לפ״ק.

§ 53) הרב המאור הגדול החכם השלם שלשלת היוחסין מהו״ר צבי הירש בהגאון מהו״ד תנחום ז״ל הראב״ד דקהלתנו, חבר ספר זרע גד על הגש״פ, ונפטר בשק״י אייר תקציא, וז״ל מצבתו:

פ״נ

הרב המא׳ הגדול חכם השלם
שלשלת היוחסין מ׳ צבי הירש בהגאון
מ׳ תנחום ז״ל
אבן
רועה ישראל

צ״בי ישראל על במותיך חלל
ב״ן חיל איך נפלת וכלי מלחמה היו לשלל
ה״גא״ון והתפארת מראשנו ספו כלו
מ״ורנו כי נאסף גם חכמה ודעת למרום עלו
ה״רב והצעיר ילכו חשכים ואין נוגה למו

תנחום · ומרפא לנפש אין במו ,
זכר צדיק בלבבנו נצח תהי חקוקה
לברכה עד יפקדו להחיות כל נפש סעיפים נקוקה ,
הלך לעולמו יום ש׳ק י״ז אייר תקצ״א לפ״ק תנצב״ה .

§ 54) הרב הגדול החסיד מהו״ר אריה בן החסיד בעל יוש״ה, נפטר ביום ועש״ק כ״ב סיון תקצ״א , וז״ל מצבתו :

פ׳ . מצבת אבן נ׳ .

א״-רז בלבנון שמו ינון הלילו
וזעקו ברמה בנהי ארימה
ר״-אשי הקלויז על בנן של קדושים
גזע ישישים נפש חשובה ,
י״-קרה כחמה ברה איך נסתלקה
מאתנו לשמים וישארו עולליו
ה״-קטנים כאפרוחים בלי כנפים
פורחים הלא הוא הרב מהור״ר א ר י ה
בהרבני מוהר״ר אלכסנדר זיסקינד עובד

השי״ת ושבק חיים לכל חי ביום ו׳ עש״ק לחודש ב״ך סיון שנת עלה אריה מסבכו לארץ החיים לפ״ק .

ת נ צ ב ״ ה .

§ 55) האברך המופלג נגיד ונדיב שלשלת היוחסין מהו"ד יוסף חיים בהרב מהו"ד שמחה האלבערשטאט זי"ל, ואלה דברי מצבתו:

פ"נ

האברך המופלג בתורה נגיד
ונדיב שלשלת היוחסין כ"ש מו"ה
יוסף חיים בהרב מו"ה שמחה זללה"ה
נין ונכד להגאון מו"ה צי"ה האלבערשטאט
זי"ל ונכד המפו' מו"ה אייזיק
מאיוויניץ זי"ל וחתן בן הגאון
מ"ו בנימן ברודא זי"ל אבד דפה.
יֵ"רד לעפר גויתו בתומתו ויראתו
וֵ"ביראת אלהים יצאה נשמתו
סַ"ף רעל השקהו ובימי עלומיו אסף נגהו
חַ"יָיו נדעכו בטרם יבא קיצו
מַ"ר המות השיבהו אל עפר ארצו
בַּ"ר לבב ונקי כפים לרום נשא ידיהו
שֶׁמְּחָה שמח בצדקתו וביראתו
הָוא בן גדולים רבנים וגאונים
אֲ"יש אמונים לו שם בנבונים

לָמַד ושנה פרקו וסדר משנתו
בֶּן פורת יוסף נצב עֲלֵי עין התורה
רֻוחו מרחפת בגן עדן נשמתו צרורה
שָׁלם בחכמה ומדע ידו הדה
טוּבו וחסדו נודע בישראל ויהודה
אֲבותיו היו חורי ארץ יעצו נדיבות
טַּל נדבתו ייחלו כל נכאי לבבות
נפטר ביום ד׳ כ״ז אדר שני שנת
תקצ״ב לפ״ק, תנצב״ה.

§ 56) הרב המאור הגדול המפורסם מהו״ר הלל ז״ל בן הרב המאוה״ג מהו״ר שמחה ז״ל המ״ץ דקהלתנו, וחתן הגאון הגדול מהו״ר חיים מוואלאזין ז״ל, היה מ״ץ בעירנו על מקום אביו ז״ל, ונפטר ביום ה׳ ב׳ אדר תקצ״ג, וזה תואר מצבתו:

פ״נ

אבינו

הֲמורה לצדקה — מֻשפטי ה׳ ותורתו
לֻכם אבותיו — צַּדיק ישב למלאותו
לְצאן קדשים — דֻּלה מבאר מים
בֻּחסותו בצל — קֻורת נפש החיים
נְתיבות אביו — הֻלך ברוח נמוכה

שׂמחה התאור — לעבודת ד׳ והלכה
משנתו ערוכה — תמיד על לשונו
חיים עדנה — נתנה אתו במשכנו
הורם מאתנו — וחי נצח במעונו
ה׳ה הרב המאוה״ג חריף ובקי הי
חסיד הי עניו מפורסם לגאון ולתפארת
מו״ה הלל בהרב המאוה״ג מו״ה שמחה
זללה״ה אשר ישבו על כס ההוראה
והמשפט בקהלתנו, תתן הרב הגאון
מו״ה חיים מוואלאזין זללה״ה, הורם
מאתנו יום ה׳ ב׳ אדר תקצ״ג לפ״ק תנצב״ה.

§ 57) הרב הגדול שלשלת היוחסין מהוד מאיר במהו״ר מרדכי הלוי עפשטיין, נפטר ביום ו׳ עש״ק ה׳ חשון תקצ״ד, וזה אשר תספר לנו מצבתו:

פ״נ. ה׳ה הרב הגדול המפורסם
שלשלת היוחסין מו״ה מאיר במו״ה
מרדכי הלוי זיל ממשפחת עפשטיין.

מצבת אבן

מ"דד ערב חושך וערפל

השתרעו

א"ופל ועלטה פרעות בישראל

פרעו

י"רדה מראשנו כליל

העטרה

ר"אש בית אב פתאום מנו

נעדרה

ב"ן חיל מחיל יצא עשות סוכתו מקרה לו

קרה

מ"עדה קרסולו בנפלו לארץ פור

התפוררה

ר"חפו עצמותיו אחת מהנה

נשברה

ד"גרו כל מזור ורופא

מחלה

כ"אבו נעכר ומכתו אנושה אמרו

בתחלה

יעדו ביום ב׳ א׳ מרחשון ורגלו השמאלית
נזורו
האח ראתה עיננו אמרנו חובשו גם
זגרו
ליל שתה צלה פנינו קדרו אבל
וצרה
ועד צרי תרופה לא מצאו
לעזרה
יום ועש״ק ישאון מעיר אל הלקח
מאיר כחמה ברה,
עפשטיין המשפחה הרבי לך אנחה קרנך
על עפר כי שחה עד יאיר לך מאיר
מאופל הנדחה לפ״ק תנצב״ה.

§ 58) הרבני הנגיד הנכבד שלשלת היוחסין מהו״ד דוד צבי בן הגאון מהו״ר בנימן ברודא ז״ל, נפטר ביום ד׳ יוד תמוז תקצ״ד, וזה תואר מצבתו:

אבן
אופל וצלמות
דלפה נפשנו מחוגה ועצב
בזכר מות אבינו הנאמן

וֹעליו נעורר הנה ונהי
הֵן במעגל צדק נהלנו בחיים
דֹבר אמת יקר אצלו מהון רַב
גִבּיר יקר ונכבד מאד
צְבִי תפארת בהלו והבריק
אוֹר פניו עלינו האירה
הוי איך חשך משחור תארו נפל הילל
נהפך לאבל כנורו ממר המות
יום הובל לקברו בבכי
אבל כבד היה לנו
ראש צורים מחצבתו
מגוע גאוני שרי התורה
שועתנו למרום נסם כרונג
יום עברה הון לא יועיל
בר לבב ונקי כפים מהולל
תהי בצרור החיים נשמתו
דרכי אבותיו טוב ימליצו

פ״נ הגביר תו״י וירא״ל מה״ו דוד צב״ה בהגאון בנימן ברודא דפ״ק זיל ונפטר ביום ד׳ י׳ לחדש תמוז שנת תצד״ק בדבריך לפ״ק תנצב״ה.

§ 59) הרב המופלג מהו"ר שמואל במהו"ר אליעזר ז"ל, וז"ל מצבתו:

פ"נ

ה"ה הרב המופלג ומפורסם
בתורה אי"א וישב על מדין מה"ו שמואל במו"ה
אליעזר ונפטר ביום ה' כ"ה חשון תקצ"ה
תנצב"ה.

§ 60) הרבני המופלג יקר ונכבד המפורסם מהו"ר אברהם בהרבני המופלג מהו"ר בנימן ז"ל, וז"ל מצבתו:

פ"נ

ה"ה הרבני המופלג המפורסם
שלשלת היוחסין איש תם וישר
ויראת ד' היא אוצרו ורוב
ימיו היה מנהיג ישיבה דפה
והיה נשען על עמוד התורה
עד יום פטירתו מוהר"ר אברהם
בהרבני המופלג מוהר"ר בנימן זצללה"ה
אשר הלך בחצי ימיו לעולמו ושבק חיים
לכל חי ביום ה' ט' לחדש מרחשון שנת
מ"ישרים" אהבוך לפ"ק תנצב"ה.

§ 61) הרב הגאון החריף מהורר מאיר במהור"ר דובער הכהן , הנודע בעירנו בשם ר' מאיר בעריל טיקטינערס , היה סוע"ה מאין כמוהו , וכל חריפי עירנו היו לפניו כקליפת השום , והוא היה בראש הדבקים בהגאון מהו"ר תנחום בעת המחלוקת אשר התלקחה בעירנו על דבר הרבנות -- . נפטר ביום ש"ק חי' אלול תר"ה לפ"ק , וז"ל מצבתו :

מ"איר לארץ ועלי' דרים
א"וצר נחמד מלא ספרים
י"עקר הרים ומישר הדורים
ר"בן שמו לדור דורים
בן דובער כהן לאורים
אלול ינוח עד עמוד
כהן האורים לפ"ק נפ'
יום ש"ק חי' אלול

תנצב"ה .

§ 62) הרב הגביר הנכבד חכם ושלם מהו"ר יעקב יחזקאל במהו"ר אברהם ראזענבלום , היה אחד מראשי נכבדי ויקירי קהלתנו , ואלה דברי מצבתו :

אבן בוחן

י"זל מים כל עפעף וחשא נהי עדת אל

עַל איש גדול ושר כי נפל בישראל
קוֹל הקריה הומה למאות ולאלפים
בּוכים הָה כי לָקח מחמדם ולִבָּם שופכים
יחזקאל איש חמודות וגבר תמים
בְּכל עתותיו לא מש מתורת ד׳ ועבודתו
נוֹדע למשגב כי על כל נדלו כסתה ענותו
אֹבד חכם ואיש יקר בבני אדם
בְּשׁתא סדרי משנה וספרי רמב״ם השכיל מאדם
רַבים עם בניך יזעקו לך נפלה עטרת מראשנו
הֲוי איה איש ישר ויועץ בעיר יקוננו
מַחזיק כל בדק ועומד בפרץ
רוֹזני ארץ יעור׳ חמלתם בלי עשות בנו קרץ
בְּלוֹם פיך ואל תאיץ לנחמנו כי נפלנו משמים ארץ ׳

פ״נ ה״ה הרב המופלג חכם ושלם מו״ה
יעקב יחזקאל ב״מ אברהם זיל ראזענבלום
ונפטר ביום ו׳ עש״ק י״ז שבט שנת תר״ז
לפ״ק תנצב״ה.

§ 63) הרב המאור הגדול המוכתר בכתר תורה וכתר שם טוב, מהור׳ אברהם יונה במהו״ר ישעיהו ז״ל יָעוּנין, נאסף אל עמיו בימי עלומיו ביום ב׳ י״א סיון תר״ח לפ״ק, וז״ל מַצֵבתו:

אבן אופל וצלמות

עוברי בעמק הבכא שימו לבכם
על הגל הזה והמצבה אשר לעיניכם
לתנות צדקת המת תומתו וישרו
ולהזכיר לזכר עולם שמו וזכרו
פועל צדק ורב העליליה
בצדקה וחסד וכפלים לתושיה
הוא הרב המאוה״ג מוכתר בכתר תורה
וכתר שם טוב מו״ה אברהם יונה במו״ה
ישעיהו זצ״ל אשר נאסף אל עמיו בימי
עלומיו ביום ב יא סיון תר״ח לפ״ק תנצב״ה.

נפש יקרה
אם קצר ימים מזה יצאת
בכלח אלי קבר באת
כזקן חכמה ודעת קנית
כשבע ימים רבות עשית

מעשיך בשכבך תשמור עליך
והקיצות תורתך היא תשיחך.

§ 64) הרב המאוה"ג מהו"ר ברוך במהו"ר יצחק ז"ל, אב"ד ומ"צ דק"ק זאלודאק, נפטר בעירנו יום ה' כ"ה אב תר"ח, וז"ל מצבתו:

אבן בוחן

ברוך יהי' משכורתו אשר
פעל ועשה צדק בחיי חיותו
ועלה לשמים בחצי ימיו בימי בינתו
הה הרב המאה"ג אב"ד ומ"ץ דק"ק
זאלודאק מו"ה ברוך בהרבני מ"ו יצחק
זללה"ה ונפטר יום ה' כ"ה מנחם אב
תר"ח תנצב"ה.

§ 65) הרב הגביר היקר ונכבד המפורסם מהו"ר חיים במהו"ר יהודה פערלס, אחד מיחידי סגולה שבעירנו, שָׂם לעשות צדק, וכבד את ד' מהונו, נפטר בשם טוב כ"ד ימים לחדש תשרי א"ה של סוכות שנת תר"י לפ"ק, ואלה הדברים החרותים על מצבתו:

פנך חיים פערלס
בשנת צִיֹּן לְנַפְשׁ לפ"ק
שנת תר"י

"חשרת מים נחלי דמעה אימו ?
"יגשו הנה כל מקונני שבר
"יעוררו פה ארוי יום אבלמו
"מקום חצב לרבי חיים קבר !
"בן איש חי ! העל אבן זכרונך נפתח
"יושר חסר שנות שבעים ממי ישכח ?
"הן גבר ירא ד' מנעוריך היית
"מועדים לתורה יעדת ובה הגית
"דרך צדקה בעוז דרכה נפשך
"אביונים חזקת דלים חמלת בעשרך
"הב הארץ לא עמכך ובמו נכבדת
"לדביר בואך הבינות וערשך רבדת
"לך הלא עשית שם טוב בחייך
"הנה לבטח תשכב וערבה שנתך

ויגיע ר' חיים פערלס בעשר ובבוד לפ"ק יום "בטחה" לחדש תשרי וכחצות הלילה לפ"ק ת נ צ ב ה .

§ 66) הרב המאור הגדול המפורסם מהו"ר אליעזר בהרב החסיד מהו"ר יחזקאל הלוי ז"ל , היה מ"ץ בעירנו אהרי חותנו הכ"ץ ר' הלל ז"ל , ונפטר ביום א' ה' אד תריג , וז"ל מצבתו :

פ'נ

הרב המאור הגדול החסיד
המפורסם מ"ץ דפה מ"ו אליעזר
בהרב החסיד המפורסם
מ' יחזקאל הלוי ונפטר ביום א'
ה' ימים לחדש אדר ראשון
שנת תרי"ג לפ"ק הוראדנא
ת נ צ ב ה.

§ 67) הרב החכם הנכבד שוע ונדיב המפורסם מהו"ר זונדל זאנענבערג, הנודע בעירנו בשם: „זונדל הגדול", אחד מהיחידים בזמנו אשר היו דרושים לחפצי העת החדשה, ככר בשנת תקע"ט נסע לפעטערבורג, ויהי שם בתור יושב ראשונה בועד היהודים הנבחרים שם (ע' קריה נאמנה), ומאז והלאה הקדיש את נפשו לטובת הכלל — . נפטר כ"ד טבת שנת תרי"ד, וז"ל מצבתו:

פ"נ

גבר ישיש ונכבד שוע ונדיב לו עשר
ידות בתורה ויראת שמים איש במלכים
התיצב הולך תמים ופועל צדק
השר זונדל זאנענבערג אשר נאסף
אל עמיו ביום כיד טבת תרי"ד.

§ 68) הרב הדיין דקהלתנו מהו״ד אליעזר במהו״ר אשר שפירא, וז״ל מצבתו:

פ״נ

הרב המופלג הישיש דיין
דפה הוראדנא מוהר״ר
אליעזר במ״ו אשר שפירא
נפ׳ יום י״ב ניסן הר״ד תנצב״ה.

§ 69) הרב הגדול הישיש המפורסם מהור״ר צבי הירש במהו״ר יהודה ווייל ז״ל, היה דיין מובהק בעירנו, והיה תלמיד הגאון ר׳ יוסף הצדיק אב״ד דק״ק פאזען, לא כהתה עינו ולא נס ליחו, ונפטר בן צ״ב שנה ביום ב׳ כ״ה אדר תרכ״ג, וז״ל מצבתו:

פ״נ הרב הג׳ המפור׳ מ׳ צבי הירש ב״מ יהודא ווייל אשר כל ימיו לא מש מאוהל של תורה ושם לילות כימים והלך למנוחתו בן צ״ב שנה ביום ב׳ כ״ה אדר שנת הרכ״ג תנצב״ה.

§ 70) הרב התריף מהו״ר אליעזר תנוך העניך בהגאון מהו״ר יהודה בכרך ז״ל מסייני, וז״ל מצבתו:

פ״נ אבינו עטרת ראשנו
הרב התריף מוהר״ר אליעזר תנוך

העניך בכרך זיל מסובאלק
בן לאותו צדיק הגאון ר׳ יהודה מסייני
זלה״ה עלה למרום יום ד׳ ה׳ ניסן שנת תרכ״ג
תנצב״ה.

§ 71) הרב הגדול הדיין המצוין המפורסם מהו״ר אריה ליב מתתיהו במהו״ר ישראל זיל, נפטר י״ב טבת תרכ״ו, וזיל מצבתו:

לזכר עולם יהי׳ צדיק
ציון
לרעזה אבן ישראל
הה הרב המאור הגדול
החכם השלם דיין מובהק
מו״ה אריה ליב מתתיהו
בן איש חי גדול בתורה
וביראה מו״ה ישראל זצ״ל
אשר ישב לכסא צדק לשפוט
עדת אֵל חמשה ושלשים שנה
פה ק״ק הוראדנא
כבוד אלהים אספו בשנת
השבעים לימי חייו י״ב טבת

בש״ק כתר״ו לפ״ק תנצב״ה .

ידין לעמך בצדק
ולעניך במשפט לפ״ק .

§ 72) אא״ז הרב החכם היקר המפורסם מהור״ר יצחק במהו״ר ארי׳ ליב ששון בעהמ״ח ספר שמן ששון , אחד מאלה אנשי סגולה אשר במותם לא יניחו תמורתם , נפטר ביום ה׳ ב׳ א״ר תר״ל , ומעט ממנו תודיע מצבתו :

הגל הזה עֵד ואני המצבת
על ישר באדם פה אָוָה לשבת
השב מכל עמלו שמה
לנוח פה מטה בין רגבי אדמה
זה האיש יצחק וששון יקרא
אב היה לבנים וגם לכל עירו
התורה והמדע היו שומרי ראשו
הזקנה והשיבה הדרת קדשו
עליו גם יאָמר כי היה בחיים
פה לאלמים ולעלגים שפתים

היה הרב החכם איש חמדות עצהו אמונה פעולתו תמָדות שמו לתהלה וזכרו להפארת

מ' יצחק ב"מ ארי' ליב ששון בעדמ"ח ספר שמן ששון נפטר יום ה' ב' אדר ראשון תרל ויאמר יצחק קָצְתִּי בְּחַיָּי לפ"ק תנצב"ה —.

§ 73) הרב המאוה"ג המפורסם מהו"ר אברהם משה יצחק במהו"ר ארי' ליב עבעריל זל, היה ר"מ בעירנו ארבעים ושלש שנים, ונפטר ז' תשרי תרל"א, וזל מצבתו:

ציון לנפש הרב מ' אברהם משה יצחק ב"מ ארי' ליב זל עבעריל

מיסד מורה ומנהל ישיבה הגדולה דפה הוראדנא

נאסף אל עמיו ז' תשרי תרל"א.

אֲדֻמַּת קדש פה שַׁל אדם מרגלך הנעל
בְּרֹעד ובחֲרָדת יה על גל זה תהין תעל
הֲלא ארון אלהים פה תחת זאת המצבת
סְפנימה בו תורת—יה טמונה שוכבת
סְצות אל ככרובים עליו פֹּרשי כנפים
שְׁדי בדברות קדשו תשמענה אזנים
הָאיש משה זה בו כלם יחד נקבצו באו
יְשרו וצדקתו אין מספר בשער נודעו
צְאצאיו רבים, אם גם מת הה! בלי בנים
חֲניכיו בניו הם שומעי לקחו מ"ג שנים

ק"דש כל ימיו להרבות בישראל תורה
ב"בית הישיבה פה היה ראש ומורה
נ"צח יזכרו צדקותיו עשה פה בחיים
א"חרי מותו גם הנה סגרו לו העינים
ר"ב כספו צוה לפזר לצדקות רבותים
י"קצר כל פה ספר ההלות זה אדם המעלה
ה"ם בן אדם אין בלשוננו מלה
זכר לצדקותיו שרפי יה יתנו שם סלה .

§ 74) הגביר הנדיב היקר באדם, שמו לתהלה וזכרו לתפארת בעידנו, מהו"ר יעקב במה"ו משה מרדכי פרומקין, נפטר כ"ה אב תרל"ב וז"ל מצבתו :

ציון
אחזת קבר
ר' יעקב בר'
משה מרדכי
פרומקין
אוהב אלהים
אף חובב כל אדם
תפארת בני עמו
גאון בניו וכבודם

ספר צדקתי

הזה נר מה

להגיד ישרון

דומיה תהלה

ים נה מהם אב

הרב נשם אתרי

ייעד יהוה בעם ד

יבקר בהיכלי

ת נ צ ב ה .

(75 §) הרב הגאון מהרי נחם בהרב ר בעם מני
יפה זל , בעתרה השיבת מהרן יפה זיע באחרית ימי
מצ בעירנו , יאלה דגי מצבתו :

פ"נ הרב הגאון הגדיר מופת הדור חסיד ועני
צדיק יקדוש מוהרי נחום בהרב ר
בנימן מיבי יפה . ויהי שנה ויציר העבר
יום ה זק תשרי תרפה ת נ צ ב ה

ניצא מאד המקום הזה תרדה יה ר בי עד
חרד נתרד ונשה אזי מיאת קדש יהי
ואך מביב יי נקנן בבבי יחידה נשבה
סקם צי נזה אך יציר התורה מני ים יחבה

בתורת ד׳ הגה זה האדם וישם ביום לילה
נחלת אל נתן לנו בספרו תשובת מהר״ן יפה הפריא עלילה
בין דין לדין הגיד משפט וצדק נשגב משמים
נפלאות הורנו בחדושי תורה ובתשובותיו פקח עינים
ימי חייו פה בארץ נעלים כי חי חיי נשמות
משמים מלאכי אל הביטו ויקנאו באדמות
יתהלך בה בן אדם כבן אלים גויה כרוח
נחלת מרומים לנחול העלוהו ובתוכם ינוח
יום שכלו ארוך היו לו חייו גם פה בחיים
כי לא ידע שנה בליל ותורתו לו אור שבעתים
לכן עתה גם שנת המות לא סגרה לו עינים
זבול שחק פתחו לו שרפי יה בית אל לעלות מעלה
צדקתו כעמוד אש הלכה לפניו ותאר המסלה
להנחותו מחיי ארץ שם אל חיי שמים סלה.

§ 76) הרב המאור הגדול הצדיק והענו המפורסם מהור״ר נחום בר׳ עוזיאל זצ״ל. שם האיש הזה לא ישכח מעירנו עד דור אחרון, כי מלבד גדלו ורב חילו בתורה ותושיה, היה נפלא מאד במעשיו והליכות דרכו בקדש.

אחד ממעשיו היקרים אשר בגלו ראוי הוא לברכת עולם — הוא מעשה הצדקה, אשר ממנו היו תוצאות להיי הרבה נפשות מישראל, כי העני הזה היה מחלק לאביונים מדי שבוע בשבוע יותר ממאה רוביל! כסף הצדקה הזה היה מאסף על יד מידי אנשי קהלתנו אשר נתנו לו בכל שבוע כל אחד את נדבתו הקצובה, ומידי אורחים אשר פזרו לו את נדבותיהם במלא חפנים וביראת הכבוד, כי עם היותו ידוע חולי, לא עצרהו דבר מכתר רגליו תמיד, ובאשון לילה ואפלה, דרך חשך וחלקלקות היה נראה ר' נחום נחפז ללכת אל מלוני האורחים; והזן ומפרנס הזה לא היה פרנס מתגאה על הצבור, כי מדה אחת היתה לו, הלא היא מדת הענוה, אשר היתה נר לרגליו ואור לנתיבותיו — . נפלא היה ר' נחום גם בעבודתו את ד', אשר היתה מעין עבודת החסיד בעל יושיה זצ"ל, גם ביניעתו בתורתו הצרופה, כי היה לומד בכל יום בבתי מדרש שונים לפני שומעי לקחו ששה וגם שבעה שעורים, אשר מהם היו נראות הריפתו ובקיאתו להפליא — . חוט חיי האיש הזה היה משולש משלשה דברים אשר עליהם העולם עומד, הלא הם: התורה, העבודה וגמילת חסדים, והחוט המשולש הזה נתק לפני זה ימים אחדים, בש"ק פ' לך לך מארצך, (ח' חשון תרמ) לדאבון לב כל יודעי שמו ושומעי שמעו —, ועדת עירנו ידעה להוקיר את האיש הזה כי עשתה לו במותו כבוד גדול אשר לא נראה כמוהו בהוראדנא — . ומנו"כ אצל המ"ץ ר' אליעזר והדיין ר' צבי הירש ווייל זכרם לברכה.

הערות.

(12 § בהערה יא, זה פקודת הקיסר אלכסנדר הראשון בכתבה ובלשונה :

Г. Гродненскому Гражданскому Губернатору.

По неосновательному подозрѣнію на Евреевъ, будто бы они употребляютъ въ опрѣснокахъ христьянскую кровь, неоднократно были дѣланы, во время Польскаго Правленія, на нихъ извѣты въ умерщвленіи христьянскихъ дѣтей; но производившіяся слѣдствія доносовъ сихъ не оправдывали. Бывшій Король Польскій СИГИЗМУНДЪ АВГУСТЪ по таковымъ бездоказательнымъ извѣтамъ на Евреевъ, Грамотами своими 1564 Августа 9 и 1566 Мая 20 дня, запретилъ обвинять Евреевъ, безъ всякаго основанія, въ употребленіи христьянской крови, зная изъ доводовъ священнаго писанія, что Евреи оной не требуютъ. Въ новѣйшія жъ времена, имянно въ 1763 году Марта 21 дня Папскій Нунцій по дѣлу евреевъ писалъ: что и въ недавномъ предъ тѣмъ времяни Римскій Престолъ изслѣдовалъ всѣ основанія, на которыхъ утверждается мнѣніе, что Евреи имѣютъ надобность въ человѣческой крови, для дѣланія своихъ опрѣсноковъ, но не нашелъ довольно ясныхъ доказательствъ, которыя бы достаточны

были къ утвержденію сего предразсудка противъ Евреевъ, такъ, что бы можно было въ силу оныхъ объявить ихъ виновными въ таковомъ преступленіи, и потому не призналъ правильнымъ въ подобныхъ объясненіяхъ утверждать на семъ основаніи сужденія.

По поводу оказывающихся и нынѣ въ нѣкоторыхъ отъ Польши къ Россіи присоединенныхъ губерніяхъ извѣтовъ на Евреевъ объ умерщвленіи ими христьянскихъ дѣтей, яко бы для той же надобности, ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО, пріемля во вниманіе, что таковые извѣты и прежде неоднократно опровергаемы были безпристрастными слѣдствіями и королевскими грамотами, ВЫСОЧАЙШЕ повелѣть мнѣ соизволилъ: объявить всѣмъ Г. г. Управляющимъ Губерніями МОНАРШУЮ ВОЛЮ, что бъ впредъ не были обвиняемы въ умерщвленіи христьянскихъ дѣтей безъ всякихъ уликъ, по единому предразсудку, что яко бы они имѣютъ нужду въ христьянской крови; но если бы гдѣ случилось смертоубійство и подозрѣніе подало на Евреевъ, безъ предубѣжденія однакожъ, что они сдѣлали сіе для полученія христьянской крови, то было бы производимо слѣдствіе на законномъ основаніи по доказательствамъ, къ самому произшествію относящимся, на равнѣ съ людьми прочихъ вѣроисповѣданій, которые уличились бы въ преступленіи смертоубійства.

О таковомъ ВЫСОЧАЙШЕМЪ повелѣніи сообщая Вамъ, милостивый Государь мой, для свѣденія и надлежащаго исполненія, честь имѣю и проч:

(подпись:) Князь Александръ Голицынъ.
С. Петербургъ. № 261. 6-го Марта 1817 года.

שם מהראוי להעיר וכו', יש להוסיף כי הנביא עזריהו נמנה גם בסם' מגילה בין הארבעים ושמנה נביאים, — ואין להעיר ממה שאמר הנביא עזריה בלא ואו, כי בכל זאת יהיה פתחון פה למשטיננו, ומה גם שכן נמצא באליהו בלא ואו, כמו הנה אנכי שולה לכם את אֵלִיָּה הנביא, ועוד —.

§ 16) אשר אחת מהן היא משנת רס"ד וכו', המצבה היא על קבר אשה הגונה מ' ריינה, וז"ל: „פה נטמנה אשה הגונה מ' ריינה בת ר' אהרן ז"ל יום ד' י"ח אלול רס"ד לפ"ק".

§ 17) והניח אחריו שלשה בנים וכו', בספר צמח דוד ובסדר הדורות וכן בסם' קריה נאמנה להחכם פין כתוב, כי הניח אחריו שני בנים, את ר' יצחק ור' יששכר, ולפלא בעיני כי שכחו מבנו השלישי ? —

§ 23) ונפטר הגאון ר' משה בעירנו וכו', בסם' תפארת למשה הנדפס כתוב, כי בסוף ימיו בשנת משה את (תמ"א) נתקבל בק' קראקא, ויתבן, כי רק קבל כתב רבנות משם, אך לא נסע לקראקא, או כי היה בקראקא רק ימים מעטים, ושב להוראדנא.

§ 26) לכן לא נתקן, ובדחי רבנן, ע"כ, — בסם' הפרד"ס שם ישלים עוד כזה: „או יאמר, כי ידוע לאהו'

אחיי שהבה"כ הגדולה שלנו עומדת שצד הארון הקודש הוא כמעט ממש לצד צפון, והנה בַּוודאי שנתייסדה ע"פ גדולי הדור הגאונים הקדמונים, וביחוד ע"פ הגאון בעל הלבושים, שכן כתב בספרו שאין להעמיד צד הארון הקודש ממש לנגד מזרח השמש, ע"ש, ואעפ"כ בימי החסידים שהיו בבית המדרש הזה סבבו את צד ארון הקודש לצד שכעת הוא דרום, והנה וודאי אמרו חז"ל הרוצה להעשיר יצפין הרוצה להחכים ידרים, אבל זה הוא למי שמשגיח האיך הבה"כ עומד, ואם צד ארון הקודש הוא למזרח השמש ממש בכן ידרים או יצפין, ואם צד הארון הקודש הוא לצד צפון כמו בכאן, אם יצפין, דהיינו שיעמוד נגד האה"ק ממש, אז יעשיר, אבל אם ירצה להדרים, אז ישתחוה נגד מזרח, כי צד ארון הקודש בכאן הוא לצפון א"כ א"א בכאן להדרים כ"א להצפין, והנה ידוע שמצפון זהב יאתה שהוא מדת הדין, כי כסף הלבן הוא מדת הרחמים וזהב שהוא אדום הוא מדת הדין, וידוע ששם הוי' הוא מדת הרחמים, ואלקים הוא מדת הדין, וזהוא שאמר: מה נורא המקום הזה, דייק, דא"א לקיים כ"א להצפין ולא להדרים, על זה אמר, אין זה כי אם בית אלקים, דייק, שנבר עלינו בעוה"ר מדת הדין, וצריכים אנחנו לרחמים, ע"כ" — .

בע״ה . כ״ו מרחשון
זא״ת הברכ״ה לפ״ק

עיר גבורים עלה חכם הי
ניהו רחימא דנפשאי , טוביינא
דספראי , ...
מהו״ר שמעון פרידענשטיין נ״י
ויופיע , כצאת שמש ברקיע ,
שמו ינון לברכה, על גפי ההצלחה .

הגיעני מכתבו בצרוף הבשורה אשר ספרו עומד פתח בית הדפוס , ועוד מעט יצא על פני תבל לאור באור החיים , לשוות נגד עיניו ענינים נפלאים ודברים עתיקים , אשר הכלה פרש עליהם מסך , ואין זכרון לראשונים נשכחו מלב כאלו לא היו ולא נבראו בעולם החיים , ורבים מהם אשר שבו על ואינם , ועד דור אחרון לא ימחה שמם , זכרם לברכה בדור דור , כי חכמתם בחוץ תרונה , שעיפם והגיונם כתוב עלי לוח ושמעתתייהו מבדרין בפומא דגרמי באורייתא , מכל זאת אין איש יודע , הגבר אשר הוקם על , עמל וילד ונדל החכמה בשנות קדם , איפה וכמה חי האיש ההוא , ובספרו זה קורא הדורות מראש יגיד לנו מהנעשה והנשמע בעתות עברו , למען דעת כי האיש אשר דרך החכמה הלך והאמת נר לרגלו , זכרו לא יסוף מאתנו , דרכו בקודש נגדנו לעולם תעמוד . והנה חפצתי למלאות בקשתו אשר חלה פני לתת

לו צצים ופרחים מהדושיי אשר יעטר בהם ספרו לכבוד ולתפארת, אך מאשר אין הספר בעצמו לנגד עיני עתה, אעיר אותו רק במה שעלה ברעיוני אז בקראי אותו, וזה הוא: בעובדא דר' אלעזר הקדוש כתב כבודו, כי הרבה אנשים נקבצו ובאו לענות אמן על ברכתו בקדשו השם, דע ידידי, כי בס' מגדל עוז להגאון יעב"ץ כתוב כי הנהרג בפרהסיא על קדושת השם צריך לברך בשם ומלכות אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש שמו ברבים, משום דמקיים מצות עשה של ונקדשתי בתוך בני ישראל, ולכן מברך בשם ומלכות כמו שמברכין על הרבה מ"ע, וכתב דכמדומה לו שראה כן באיזה ספר, אך לא יזכור איה ראה, ונעלם ממנו לפי שעה כי מקום הדין הוא בתשובת ר"מ מרקאנטי (סי' ע') והחזיק על ידו השל"ה בשער האותיות (סוף אות א') וכעת כבר הובא זה בפתחי תשובה ליור"ד (סי' קנ"ו סע"ק י') ועיין בט"ז אורח חיים (סי' פ"ו סע"ק ס') מש"כ בשם תשובת מהרש"ל (סי' ס"ד), אמנם כל זה הוא רק באיש אשר אם יעבור על דתו יהיה נקי לביתו ויכופר פשעו, והוא אינו עובר ונהרג, אז שייך שפיר הברכה הנ"ל, אבל לא היכא שיצא משפט מות על איש בעבור איזה הטא ולא יכופר עונו כי אם בדמו אשר ישפך כמים ארצה, אז אין מקום לברכה זו, כי איזה קידוש השם שייך כאן, וכן כתבו להדיא השל"ה והיעב"ץ שם, וא"כ בעובדא דר' אלעזר הנ"ל על כרחך צריך לומר חדא מתרתי אלו, או כי היו נושאים לפשעו אם היה ממיר עצמו, וע"כ שפיר בירך את הברכה הנ"ל, או כי הברכה היתה ברכת דיין האמת.

עוד ראיתי לדבר במכתבי זה מכבוד הרב האי גאון הגדול ועצום בדורו ה"ה הרב בעל תפארת למשה ז"ל,

אשר כבר רבו המחברים אשר יסלסלו בדבריו ויפלפלו בם לבנות אף לסתור כי כך היא דרכה של תורה, — אמנם גם האיש החולק עליו וישיג על דבריו, מכל זאת ארשת שפתיו ביראת הכבוד ותפארת לו גם מן האדם הנצב לריב עמו, ומי לנו נכבד מרבן של ישראל, איש אשר „נודע ביהודה" ובישראל גדול שמו, הנה גם הוא כאשר הביא דבריו בספרו הצל"ח על ביצה בסוגיא דאת שדרכו למנות שנינו והשיג עליהם, מכל זאת הגיד לפנינו האמת והצדק כי כל דבריו קודש ותפארת הם לעושיהם, וז"ל: „באופן שאף שהמחבר הזה שמענו שמעו הטוב, ואבותינו ספרו לנו עוצם גבורתו בתורה וגם אנחנו רואים דבריו בספרו כלו מחמדים, כאן אין הדברים ברורים כל כך"—. ובזה תמו דברי מכתבי, וקנצי למלי, יצו ד' אתו את הברכה ובכל אשר יפנה יצליח כחפצו וחפץ המברכו בברכה המשולשת.

א'—א'—ש' החופ"ק יצ"ו.

כבוד ידידי מכירי , אלופי ומיודעי
הרב הגדול הבקי הנודע לשם ה—ש—ר נ"י .

שולח אני לו את ספרי בכתובים , וכבודו ישים נא עינו עליו , כאשר הבטיחני —. אולם אל יביט על מראהו הדל ועל קט קֹמָתו , יאמין לי כבודו , כי יָכֹלתי נם יָכֹלתי להגדילו ולהרחיבו , יָכֹלתי להאריך בחקירות ופלפולים בהגדות וספורים מאבותינו ואבות אבותינו על אדות דברי ימיהם וקורות העיר , אך כבר כתבתי לכבודו , כי רק את אשר מצאתי נאמן לפני אותו כתבתי —. אחד מהמקורים אשר ממנו קויתי בתחלה לשאוב ידיעות נבבדות ונאמנות , היה פנקס הקהל , אך תקותי נשארה מעל , כי הפנקס הישן מקהלתנו היה מונח אצל אחד מאנשי העיר , ואחר מותו , בא באשטת אחד מיורשיו ליד הרב מעיר סליק—יד , הסמוכה לעירנו , והרב הזה , אם כי בפיו הבטיח להשיבו , אך ב ם ח ש ב ת ו , כנראה , כְּוון אז לא על מנת להחזיר , וסוף המעשה יוכיח על מחשבתו תחלה , כי זה לא כביר היה נאלץ להשיב את הפנקס לקהלתנו . אך לפי הנראה השיב פנקס אחר אשר אין בו מאומה מהנוגע לקהַלַת הוראדנא —. בכל לבי חפצתי גם אני לכתוב תולדות גדולי עירנו בארוכה , אך תולדות נדוֹלֵינו בדרך פרט נעלמו ממנו , ולוּ נגלו לי כל דברי ימי חייהם , כי אז היה ספרי עב הכרש מאד , כי לא עָצֵל הייתי לכתוב תולדות כל אחד ואחד מיומו הראשון עד יומו האחרון , ולא הייתי פוסח אף על דברי ימי ילדותם , כי גם מהם תצא תורה ,

נגדה נא הסופר המפאר רמא"נ אשר אמר עם הספר (דביר) כי ימי הילדות הם כמו העלה ; הריק אשר ישימו כורכי הספרים בראש כל ספר , ודבר אין להם עם תולדות ימי האדם , כי הדברים האלה אם גם בהשכל הם , לא נוכל להודות עליהם ולאמר כי גם בצדק המה , כי אין זה כלל בתולדות בני האדם , וכבר ידענו אנשי שֵם אשר דברי ימי ילדותם ראוים מאד להוָדע בשער , כי זה אשר חננו ד' להיות מורם מעם , מיומו תראשון ישים אותותיו אותות כי לגדולות נוצר , וגם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו —. ובכל זאת , אם קטן ספרי ודל , יראה כבודו כי לא עשיתי שקר בנפשי , ואת הענינים אשר הִבטַחתי בשער העיר להודיע להקורא , אותם הודעתי בקצרה —. אב אמנם לא נעלם ממני כי כדבר הציונים לא יצאתי ידי חובתי בכֻלָם , כי עוד נשארו רבים וכן גדולים אשר הרביצו תורה בעירנו , ואין להם ציונים בספרי , כמו הגאון המפורסם ר' זיסקינד רוטנבורג בעל שו"ת ר' זיסקינד רוטנבורג , (ואולי גם היה זמן קצר אב"ד בעירנו , כי כן יש לי זֵכֶר לדבר) , הגאון המפורסם ר' אלחנן ברלינער (מגזע ר' אלחנן בעל התוספת , והיה נקרא גם כן ר' אלחנן בעל תוספת) , חתן הגאון ר' זלמן מירלס , וגיסו של הגאון בעל חכם צבי ז"ל , וכאלה עוד הרבה גאונים מפורסמים הנודעים לי , ועד אחרון ה"ה הגאון ר' בנימן ראב"ד ז"ל , (אבי הארבעה בנים שֻכֻלָם חכמים רבנים מפורסמים בדורנו) , אך כבר הודעתי בראש ספרי , כי עשיתי ציונים לכל הגדולים אשר רק ינוחו בעירנו , ואשר מצאתי מצבותיהם בשני בָתי קברותיה , (מלבד הגדולים הנודעים לי לבטח כי ישבו בה על כמא הרבנות , אשר שמתי ציונים לכלם , אם גם אהדים מהם ינוחו בשלום בערים אחרות) .

והנה ידידי הרב החכם אביר הסופרים מהור"ר קלמן שולמאן נ"י במבואו היקר לספרי זה, הביא לנו תפוחי זהב במשכיות כסף, הלא הם דברי הגאון החוקר רש"ל ראפפאפארט, ועליהם עדותיו הנאמנות, אשר יעידון ויגידון, כי הוראת השם נ פ ש לבת, הוא ב י ת על הקבר, והוא משרידי לשון הקדש, כאשר יוכיחו השמות בתי הנפש והלחשים הנזכרים בדברי הנביא ישעיה —. ולפי זה כוונת התנא ר' שמעון בן גמליאל אשר אמר אין עושין נפשות לצדיקים, היתה, שאין עושין ב ת י ם על קבריהם, כמו שנהגו לעשות בתים בנוים לתלפיות על קברי אנשי השם —. ואת אשר השאירו שני החכמים ההם, השלים עוד שלישי, ה'ה ידי"נ הרב המאוה"ג האב"ד דק"ק הנ"ל, כי באמת עוד לא נדע הטעם הנכון לקריאת ה ב י ת אשר על הקבר בשם נ פ ש, ואם כי הגאון החוקר שי"ר יאמר (עיין במבוא העיר) כי הפירוש נקל להבין שנקרא כן בעבור נפש המת או בעבור מקום מנוחתו, מלשון שבת וינפש, ולדעתו שתי ההוראות נתאחדו בשם הזה, אך הלא גם לפי דעתו היה צריך להקרא ב י ת—נ פ ש, וסוף סוף, גם אחרי העדות מבתי הנפש והלחשים, יהיה חסר הנסמך אל שם זה הפרטי, ויהיה מהכרח לאמר, כי הוא מאשר לפעמים קצרו התלמודיים, כמו בית גוברין ונוברין, בית חורון וחורון —. ולכן לא אמנע מכבודו גם את הדברים היקרים אשר כתב לי הרב הנ"ל באחד ממכתביו אלי, וזל: . . . . . כבר נתבאר מפי סופרים וספרים כי הזכרון פה בעולם יועיל מאד להשארת הנפש בעולם הרוחני, ולדבר הזה עושים מזכרת, וכמו שנאמר (שמואל ב' ח') ואבשלום לקח ויצב לו בחייו את מצבת אשר בעמק המלך, כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי, ויקרא למצבת על שמו וגו', ומזה

יצא המנהג שבונים בית או חומה על הקבר, למען הזכיר שם המת, ולכן יקרא נפש, כי האהל הזה מועיל לנפשו למען תהיה קיימת, ורש"י ז"ל, על הכתוב "ועל כל נפשות מת לא יבא" יאמר מפרש: באהל המת לא יבא, והענין הוא ע"ד שכתב הרמב"ן על הפסוק כי ציד בפיו, כי המקרה המתדבק והמתעצם עם עצם נושאו, גובר עליו בענין ובשם, וכמ"ש דוד ואני תפלה, לאשר היה תמיד עומד ומתפלל, לכן קרא את עצמו בשם תפלה, וכן בזה, לאשר האהל עומד תמיד על קבר המת, ומועיל לנפשו, לכן יקרא בשם נפש, ומצינו בשקלים מותר המת בונין לו נפש על קברו, וכמדר' (ס' פ"ב) שנו את לשונם ואמרו מותר המת יבנה לו בית על קברו, כי הבית הוא הנפש —. וזה הוא מה שמצינו בירושלמי שקלים תאני רשב"ג אומר אין עושין נפשות לצדיקים וכו', כי נפש הוא בית שעושין על הקבר, ובנין כזה הוא נדול וחזק למען יעמוד ימים רבים, ולכן לא אמר אין עושין מצבות לצדיקים, ואמר אין עושין נפשות לצדיקים, כי זכרון בזה למה הוא להם, אחרי כי דבריהם הן זכרונן, ובחייהם השאירו זכרון עולם, אבל מצבה וציון אחר לא אמר רשב"ג כלל, וכן מצאתי בס' עקרי דינים להד"ט (בי"ד ס' ל"ה סע' י"ח) שכתב בשם האר"י ז"ל, בשער המצות פ' ויחי כי המצבות הם צורך גדול, והביא בשם הרב ברית עולם (ס' השל"ה) דאפילו לרשב"ג דאמר אין עושין נפשות, הוא רק בנין מפואר, אבל ציון אחר עושין.

והנה לא אמר רשב"ג אין עושין נפשות על צדיקים, או על קבריהם, כלשון המשנה נפש על קברו, אבל

אמר ‚לצדיקים׳ , ובזה יורנו דעת , כי הנפשות , והם הבנינים המפוארים אינם למען הצדיקים , ר״ל בכדי שיהיה מזכרת לדם ויועיל להשארתם , כי צדיקים אינם צריכים לזה , כי דבריהם הן זכרונן , ואם עושים אותם הם רק בשביל החיים , היינו : או בשביל שומר הקבר כמ״ש רש״י בעירובין (נ״ה ע״ב ד״ה נפש ותום׳ ד״ה ונשרים , וע״ש בפירוש המשניות להרמב״ם) או בשביל הבאים להתפלל , שיהיה להם ׳מחסה מזרם וממטר , כי המנהג שנזכר בשו״ע אור״ח (סי׳ תקפ״א וסי׳ תרי״ה) ללכת על קברי אבות , ישן נושן הוא , ומוצאו מעובדא דר׳ מני בתענית (דף כ״ג ע״ב) דאישתטח על קברא דר׳ יונה אביו , וכן אמרו (סוטה ל״ד ע״ב) על כלב שהלך ונשתטח על קברי אבות , וכן מצינו שהלכו להתפלל על קבר רחל כמ״ש חז״ל ע״פ קול ברמה נשמע וכו׳ , ע״כ לשון הרב הנ״ל .

לא למותר אחשוב להעיר פה , כי על מצבת הגאון ר׳ זלמן רונקיל מקראקא , שנפטר בשנת שכ״ב , חרותים הדברים האלה: (נעתקו מס׳ עיר הצדק תולדות רבני קראקא) .גרסינן במס׳ שקלים אין עושין נפשות לצדיקים , שזכירתם המה דבריהם , ולפי שהמנהג להתפלל על קבריהם על כן מציבים מצבה וכו׳ "—.

ובזה אכלה דִּבְרֵי הפעם , ואומר שלום לו ולכל אשר לו , שלום לתורתו , כַּאֲוָתו , וכאות נפש תדרשנו לשלום , המצפה לשלוה לו בקרוב את ספרי מודפס שָׁלֵם , בַּעֲוֹר שהשלום שלו .

שמעון אבן־שלום .

תקונים

צד	—	שורה	תחת	צ"ל
19	—	12	Гродненскій	Городненскій
—	—	15	Гродненское	Городненское
26	—	25	Выдеркафніе	Выдеркафные
32	—	8	הישנות	הישנים
33	—	17	הֶעקסדיוויזארסקי	הָעֶקסדיוויזארסקי
34	—	24	הישנות	הישנים
37	—	23	אם כ י יודעים	אם יודעים
41	—	13	מְלֵא	מְלָא
52	—	2	מְלֵא	מְלָא
54	—	15	כי בשנת תקנ"ב	כי בשנת תקנ"א
66	—	8	הגביר הנגיד	הגביר הנדיב
73	—	11	הראב"ד	האב"ד
90	—	5	הרב הגדול	הרב המאור הגדול